

Research Paper

Explanation of the Decorations and Ornamentations Used in Qajar Houses of Tabriz for Application in Contemporary Residential Design Education (Case Study: Mashroota, Hariri, and Ali Missieu Houses)

Sahar Shafiee¹ Mehrosh Kazemi Shishvan^{*2}

1 Department of Architecture, Shabestar Branch, Islamic Azad University, Shabestar, Iran.

2 Department of Architecture, Shabestar Branch, Islamic Azad University, Shabestar, Iran.

Keywords

Architectural decorations, Ornamentations of Qajar houses, Qajar houses of Tabriz, Contemporary design, Cultural identity, Sense of place.

ABSTRACT

This research has examined the decorations and architectural arrays of Qajar houses in Tabriz in order to extract concepts and patterns for use in the design of contemporary residential houses. The main goal of this research is to analyze and identify the decorations used in Qajar houses in Tabriz and their application in teaching the design of contemporary houses. The research method was qualitative and based on content analysis. The open coding method was used for data analysis, through which key concepts and categories were identified. Data were collected through semi-structured interviews with 20 experts, and three Qajar houses in Tabriz (Mushroutheh, Hariri, and Ali Mesio houses) were examined as case studies. The analyses were conducted with Maxqda software. In this research, after implementing and analyzing the data, three main components were identified, including aesthetics, functionality, and sense of place, each of which included 12 indicators and 26 sub-indicators. The findings of the research show that the decorations and arrays used in these houses, such as stucco, mirror work, tiling and inlay, have a great impact on shaping the architectural identity and enhancing the sense of place. In addition to aesthetics, these decorations are effective in improving the performance of spaces and creating a spiritual connection with the environment and can also be used in the design of contemporary houses. Finally, the results of the research showed that the decorations and arrays of Qajar houses in Tabriz are important not only from an aesthetic perspective but also from a functional perspective in the design of spaces and can be used as models for the design of contemporary houses in order to preserve historical and cultural identity.

*Corresponding Author.

Email Addresses: m.kazemi@iaushab.ac.ir.

Shafiee, S. and Kazemi Shishvan, M. (2025). Explanation of the Decorations and Ornamentation's Used in Qajar Houses of Tabriz for Application in Contemporary Residential Design Education (Case Study: Mashroota, Hariri, and Ali Missieu Houses). Human Ecology, 4(10), 779-796.

Doi: <https://doi.org/10.22034/el.2025.514864.1078>

تبیین تزیینات و آرایه های به کار رفته در خانه های قاجاری تبریز به منظور بکارگیری در آموزش طراحی برای خانه های امروزی (نمونه موردی خانه مشروطه، حریری و علی مسیو)

سحر شفیعی^۱، مهروش کاظمی شیشوان^{۲*}

^۱ گروه معماری، واحد شبستر، دانشگاه آزاد اسلامی، شبستر، ایران.

^۲ *گروه معماری، واحد شبستر، دانشگاه آزاد اسلامی واحد شبستر، ایران.

چکیده

این تحقیق به بررسی تزیینات و آرایه های معماری خانه های قاجاری تبریز پرداخته است تا مفاهیم و الگوهایی برای استفاده در طراحی خانه های مسکونی معاصر استخراج کند. هدف اصلی این تحقیق، تحلیل و شناسایی تزیینات به کار رفته در خانه های قاجاری تبریز و کاربرد آن ها در آموزش طراحی خانه های امروزی است. روش تحقیق از نوع کیفی و مبتنی بر تحلیل محتوا بوده است. برای تحلیل داده ها از روش کدگذاری باز استفاده شده است که از طریق آن مفاهیم و مقوله های کلیدی شناسایی گردید. داده ها از طریق مصاحبه های نیمه ساختاریافته با ۲۰ نفر از خبرگان جمع آوری شد و سه خانه قاجاری تبریز (خانه های مشروطه، حریری، علی مسیو) به عنوان نمونه های موردی مورد بررسی قرار گرفتند. تحلیل ها با نرم افزار Maxqda انجام گرفت. در این تحقیق، پس از پیاده سازی و تحلیل داده ها، ۳ مولفه اصلی شامل زیبایی شناسی، عملکردی و حس مکان شناسایی شدند که هر کدام شامل ۱۲ شاخص و ۲۶ زیرشاخص بودند. یافته های تحقیق نشان می دهند که تزیینات و آرایه های به کار رفته در این خانه ها، مانند گچ بری، آینه کاری، کاشی کاری و منبت کاری، تأثیر زیادی در شکل دهی به هویت معماری و تقویت حس مکان دارند. این تزیینات علاوه بر زیبایی شناسی، در بهبود عملکرد فضاها و ایجاد ارتباط معنوی با محیط تأثیرگذار هستند و می توانند در طراحی خانه های معاصر نیز مورد استفاده قرار گیرند. در نهایت نتایج تحقیق نشان داد که تزیینات و آرایه های خانه های قاجاری تبریز نه تنها از منظر زیبایی شناسی بلکه از لحاظ عملکردی نیز در طراحی فضاها اهمیت دارند و می توانند به عنوان الگوهایی برای طراحی خانه های معاصر در جهت حفظ هویت تاریخی و فرهنگی استفاده شوند.

واژگان کلیدی

تزیینات معماری،
آرایه های خانه های
قاجاری، خانه های قاجاری
تبریز، طراحی معاصر،
هویت فرهنگی، حس
مکان

۱. مقدمه

آموزش طراحی معماری معاصر، به‌ویژه در زمینه مسکن، مستلزم شناخت و بهره‌برداری از الگوهای بومی و تاریخی است که نه تنها هویت معماری ایرانی را حفظ کنند، بلکه توانایی سازگاری با نیازهای پیچیده و متغیر زندگی مدرن را نیز داشته باشند (منصوری و همکاران، ۱۴۰۲). در این زمینه، تزیینات و آرایه‌های معماری سنتی ایران، به‌ویژه در دوران قاجار، ویژگی‌های بصری، فرهنگی و عملکردی برجسته‌ای دارند که می‌توانند در فرآیند آموزش طراحی معماری به‌عنوان منابع غنی و الهام‌بخش مورد استفاده قرار گیرند (باللی اسکویی و همکاران، ۱۴۰۲). خانه‌های تاریخی تبریز، از جمله خانه مشروطه، خانه حریری و خانه علی مسیو، نمونه‌هایی بارز از این میراث معماری هستند که علاوه بر کارکرد مسکونی، دارای ارزش‌های هنری و فرهنگی ویژه‌ای هستند. بررسی دقیق این خانه‌ها به ما نشان می‌دهد که چگونه تزیینات و آرایه‌های به‌کار رفته در آن‌ها نه تنها به زیبایی و اصالت فضا افزوده‌اند، بلکه در شکل‌دهی به هویت معماری و کیفیت زندگی ساکنان نیز نقشی تأثیرگذار داشته‌اند (بلبلان و همکاران، ۱۳۹۸). در دنیای معاصر، با گسترش سریع شهرنشینی و تغییرات گسترده در الگوهای سکونت، نیاز به طراحی فضاهای کارآمدتر و متناسب با نیازهای زندگی امروز بیش از پیش احساس می‌شود. یکی از چالش‌های اصلی در معماری مسکن، تلفیق سنت و مدرنیته در فرآیند طراحی است (محمدیان و همکاران، ۱۴۰۲). این تلفیق مستلزم ایجاد یک نوع آموزش معماری است که بتواند با نگاه به گذشته، پلی میان گذشته و آینده بزند و در آن، عناصر هویتی معماری ایرانی به شیوه‌ای خلاقانه و کاربردی در طراحی‌های نوین مسکن ادغام شوند (رستمی و همکاران، ۱۴۰۳). در این راستا، بهره‌گیری از آموزه‌های معماری خانه‌های قاجاری می‌تواند به دانشجویان، معماران و طراحان کمک کند تا الگوهای کاربردی و منطبق با نیازهای معاصر برای طراحی خانه‌های امروزی پیدا کنند (جلالی و همکاران، ۱۳۹۹). دغدغه اصلی این پژوهش، یافتن راهی برای بهره‌برداری مؤثر از الگوهای معماری سنتی ایران، به‌ویژه خانه‌های قاجاری تبریز، در آموزش طراحی معماری معاصر است. یکی از چالش‌های عمده در طراحی مسکن معاصر، یافتن راهی برای تلفیق سنت و مدرنیته در کنار هم است. به‌ویژه با توجه به رشد بی‌سابقه شهرنشینی، تغییرات در سبک زندگی و نیاز به طراحی فضاهای کارآمد، این سؤال به‌وجود می‌آید که چگونه می‌توان از میراث تاریخی معماری به‌عنوان یک منبع الهام در طراحی‌های نوین استفاده کرد؟ این پژوهش در تلاش است تا به این دغدغه پاسخ دهد و نشان دهد که چگونه می‌توان از عناصر تزیینی و معماری خانه‌های قاجاری برای بهبود کیفیت طراحی‌های مسکن امروزی بهره برد. ضرورت این پژوهش به‌ویژه در دنیای مدرن امروز احساس می‌شود که نیاز به بازنگری و بازآفرینی هویت معماری ایرانی در طراحی‌های معاصر از اهمیت بالایی برخوردار است. در حالی که معماری جهانی به‌طور فزاینده‌ای به سمت استفاده از الگوهای استاندارد و مدرن می‌رود، بسیاری از ویژگی‌های بومی و تاریخی معماری ایرانی نادیده گرفته می‌شوند. استفاده از آموزه‌های معماری قاجاری نه تنها به حفظ هویت معماری ایرانی کمک می‌کند بلکه می‌تواند موجب طراحی فضاهای منطبق با نیازهای معاصر شود که هم از منظر زیبایی‌شناسی و هم از جنبه عملکردی کارآمد باشند. در این راستا، این پژوهش می‌تواند به‌عنوان یک ابزار مهم در ارتقای آموزش طراحی معماری و ارائه راهکارهایی برای استفاده مؤثر از میراث معماری ایرانی در طراحی‌های نوین عمل کند. از این رو، توجه به این دغدغه و ضرورت می‌تواند راه‌حل‌های نوآورانه‌ای را در طراحی‌های معماری و مسکن به‌وجود آورد. هدف اصلی این پژوهش، بررسی و تحلیل نقش تزیینات و آرایه‌های معماری خانه‌های قاجاری تبریز در آموزش طراحی معماری معاصر است. در این تحقیق، تأثیر گچ‌بری‌ها، کاشی‌کاری‌ها، مقرنس‌ها، اروسی‌ها، نقاشی‌های دیواری، ترکیب‌های فضایی و سایر عناصر تزیینی بر ارتقای کیفیت معماری و افزایش ارزش‌های زیبایی‌شناختی فضا مورد بررسی قرار خواهد گرفت. همچنین، در این پژوهش به‌دنبال ارائه راهکارهایی برای ادغام این ویژگی‌ها در طراحی خانه‌های امروزی هستیم. تحلیل این الگوهای تاریخی می‌تواند به درک بهتر دانشجویان و معماران از هویت معماری ایرانی کمک کرده و همچنین زمینه‌ساز توسعه روش‌های نوینی در طراحی مسکن شود که هم از زیبایی‌شناسی سنتی بهره برده و هم نیازهای عملکردی و سبک زندگی معاصر را تأمین کند. در این راستا، این پژوهش با تأکید بر استفاده از الگوهای معماری خانه‌های قاجاری به‌عنوان منابع الهام‌بخش در طراحی‌های معاصر، به دنبال ارائه راهکارهایی برای ادغام این ویژگی‌ها در معماری امروز است. به‌عنوان مثال، از طریق تحلیل گچ‌بری‌ها و کاشی‌کاری‌ها و دیگر تزیینات مشابه، می‌توان اصول طراحی مدرن را با استفاده از جزئیات بومی و تاریخی ترکیب کرد تا فضایی جدید، کارآمد و با هویت ایرانی خلق شود. این تحلیل می‌تواند به دانشجویان و معماران کمک کند تا در فرآیند طراحی‌های خود به‌جای استفاده از الگوهای جهانی که ارتباط کمتری با فرهنگ بومی دارند، از الگوهای اصیل و منحصر به فرد ایرانی بهره ببرند. در نهایت، این پژوهش در تلاش است تا با بازسازی پیوند میان گذشته و حال، نمونه‌های معماری تاریخی ایران را به‌عنوان منابع آموزشی مفید برای معماران آینده معرفی کند. این تلاشی است برای بازآفرینی معماری ایرانی به‌گونه‌ای که نه تنها حفظ شود، بلکه در پاسخ به نیازهای نسل جدید، به شکلی نوین و کاربردی ارائه گردد. این پژوهش نه تنها به درک بهتر هویت معماری ایرانی کمک می‌کند، بلکه می‌تواند به‌عنوان یک منبع برای توسعه راهکارهای نوین در طراحی مسکن‌های امروزی و همچنین کمک به توسعه برنامه‌های درسی دانشگاهی در رشته معماری به‌کار گرفته شود.

۲. مبانی نظری و پیشینه پژوهش

معماری به‌عنوان بازتابی از فرهنگ، تاریخ و نیازهای زیستی هر جامعه، همواره در تعامل با زمینه‌های اجتماعی، اقتصادی و زیباشناختی خود شکل گرفته است (زینالی عظیم و توکلی مقدم، ۱۴۰۳). در این میان، معماری مسکونی دوره قاجار، به‌ویژه در شهر تبریز، واجد ویژگی‌هایی منحصر به فرد است که نه تنها بیانگر زیبایی‌شناسی ایرانی-اسلامی است، بلکه معرف الگوهای فضایی و تزئینی خاصی است که در بستر اقلیمی و فرهنگی منطقه تبلور یافته‌اند (نعمتی بابایلو و علیپور، ۱۴۰۱). تزیینات و آرایه‌های معماری قاجاری در خانه‌های تاریخی تبریز همچون خانه مشروطه، خانه حریری و خانه علی مسیو، جلوه‌ای از پیوند هنر، عملکرد و فرهنگ در طراحی مسکن سنتی را ارائه می‌دهند که می‌تواند به‌عنوان الگویی الهام‌بخش در آموزش طراحی معماری معاصر مورد توجه قرار گیرد (پورمختار و همکاران، ۱۴۰۲).

هویت معماری و اهمیت تزیینات در شکل‌دهی به فضا

هویت معماری یکی از مؤلفه‌های اساسی در شکل‌گیری فضای زیستی است که در تعامل میان عناصر بصری، عملکردی و ادراکی شکل می‌گیرد (مولائی، ۱۴۰۳). تزیینات در معماری قاجاری نه تنها به‌عنوان عنصری زیباشناختی، بلکه به‌عنوان بخشی از ساختار هویتی فضا عمل می‌کنند (محمدیان و همکاران، ۱۴۰۱). از جمله عناصر کلیدی در این زمینه می‌توان به گچ‌بری‌های ظریف، مقرنس‌کاری‌های هندسی، نقاشی‌های دیواری، اروسی‌های رنگین و کاشی‌کاری‌های چشم‌نواز اشاره کرد. این عناصر علاوه بر زیبایی، نقشی مهم در تنظیم نور، تهویه طبیعی و حتی معنابخشی به فضاهای داخلی ایفا می‌کنند (ملکی زاده و همکاران، ۱۴۰۰).

تزیینات قاجاری؛ از زیبایی‌شناسی تا عملکرد

در معماری مسکونی دوره قاجار، تزیینات به هیچ عنوان صرفاً به‌عنوان عناصری تزئینی و زینتی به کار نرفته‌اند، بلکه همواره در تعامل با عملکرد فضا و نیازهای اقلیمی و فرهنگی قرار داشتند. این تزیینات، که بسیاری از آن‌ها همچنان در معماری سنتی ایران شناخته می‌شوند، نه تنها جنبه زیبایی‌شناختی داشتند بلکه به‌طور مؤثر در تنظیم شرایط محیطی و رفع نیازهای عملکردی فضاها نیز نقش ایفا می‌کردند (Babazadeh Asbagh, 2022). به‌عنوان مثال، یکی از ویژگی‌های برجسته این دوره استفاده از پنجره‌های اروسی است. این پنجره‌ها، علاوه بر ایجاد جلوه‌ای هنری و پیچیده، به تعدیل نور فضای داخلی کمک می‌کنند. پنجره‌های اروسی با فیلتر کردن نور طبیعی و سایه‌های رنگی، محیط‌های داخلی را از تابش مستقیم نور آفتاب محافظت کرده و دمای محیط را به طور غیرمستقیم کنترل می‌کنند. این ویژگی‌ها علاوه بر زیبایی، کاربردی بودن فضاها را نیز در نظر داشتند و فضای داخلی را متناسب با نیازهای اقلیمی ایران طراحی کرده بودند (Sarrafzadeh et al., 2023). گچ‌بری‌های برجسته در این دوره نیز به‌عنوان یکی از مهم‌ترین عناصر تزئینی در معماری قاجاری به شمار می‌روند. این گچ‌بری‌ها نه تنها جلوه‌ای مجلل به دیوارها و سقف‌ها می‌بخشیدند، بلکه در تنظیم شرایط محیطی نیز نقش مهمی داشتند. این عناصر تزئینی در واقع به‌طور همزمان جنبه‌های عملکردی را نیز در نظر می‌گرفتند. گچ‌بری‌ها با ساختار خود قادر به تعدیل دما و بهبود آکوستیک فضا بودند. به این صورت که این تزیینات، با ایجاد فضاهای توخالی یا پر کردن حفره‌ها، به جریان هوا کمک می‌کردند و در بهبود تهویه طبیعی محیط‌های داخلی مؤثر بودند. همچنین، این عناصر در بهبود کیفیت صوتی فضاها نقش داشتند و از انعکاس یا جذب صدا جلوگیری می‌کردند (چالشگر و همکاران، ۱۴۰۰). این هم‌نشینی میان زیبایی‌شناسی و عملکرد، یکی از ویژگی‌های برجسته معماری قاجاری است که می‌تواند در فرآیند آموزش طراحی معماری برای خانه‌های امروزی بسیار مفید باشد. در واقع، این ارتباط مستقیم بین زیبایی و کارکرد در تزیینات قاجاری می‌تواند به معماران معاصر کمک کند تا در طراحی‌های خود هم‌زمان به جنبه‌های هنری و عملکردی توجه داشته باشند. یادگیری از این تجربه‌ها به دانشجویان معماری کمک می‌کند تا نه تنها به جنبه‌های ظاهری و زیبایی‌شناسی فضا توجه کنند بلکه توانایی طراحی فضاهایی کارآمد و متناسب با نیازهای اقلیمی و فرهنگی امروزی را نیز پیدا کنند (رخشان و همکاران، ۱۴۰۲).

آموزش طراحی معماری با بهره‌گیری از عناصر تاریخی

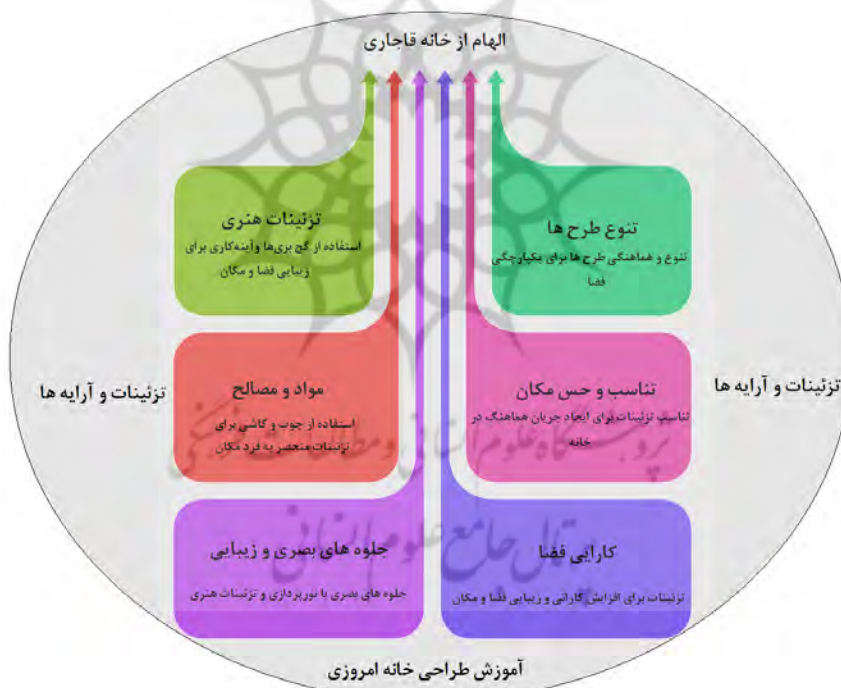
آموزش طراحی معماری فرآیندی است که دانشجویان را قادر می‌سازد تا با اصول، مفاهیم و تکنیک‌های طراحی آشنا شوند و آن‌ها را در طراحی فضاهای جدید به کار ببرند. این فرآیند شامل تحلیل تئوری‌های معماری، شناخت تاریخ معماری، و تمرین مهارت‌های طراحی است. از آنجایی که معماری به‌طور مستقیم با فرهنگ و هویت یک جامعه در ارتباط است، یکی از ارکان اساسی آموزش معماری، آگاهی از میراث معماری و تاریخ آن است (منصوری و همکاران، ۱۴۰۳). در این راستا، چالش‌های زیادی وجود دارد که به‌ویژه در زمینه طراحی مسکن معاصر مطرح می‌شوند. یکی از چالش‌های اصلی این است که معماران باید بتوانند بین حفظ اصالت معماری و تطبیق آن با نیازهای مدرن زندگی روزمره، تعادل برقرار کنند. این دوگانگی میان سنت و مدرنیته می‌تواند به یک چالش جدی در آموزش طراحی تبدیل شود (مطیعی و همکاران، ۱۴۰۰). بهره‌گیری از عناصر تاریخی در آموزش معماری، به‌ویژه با توجه به آثار معماری سنتی ایران، می‌تواند به دانشجویان و معماران کمک کند تا این دوگانگی را به‌طور مؤثر حل کنند. تزیینات و آرایه‌های معماری سنتی ایران، به‌ویژه در دوران قاجار، از ویژگی‌های بصری، فرهنگی و عملکردی برجسته‌ای برخوردارند. این ویژگی‌ها نه تنها می‌تواند الهام‌بخش در طراحی‌های معاصر باشند، بلکه به دانشجویان این امکان را

می‌دهند که در طراحی‌های خود از تجربه‌های معماری گذشته استفاده کنند. برای مثال، استفاده از گچ‌بری‌ها، کاشی‌کاری‌ها و سایر عناصر تزئینی می‌تواند به‌طور خلاقانه در طراحی‌های مدرن گنجانده شود تا هم زیبایی‌شناسی سنتی حفظ شود و هم نیازهای عملی و عملکردی فضاهای معاصر برآورده گردد (Bahadorani, 2022). استفاده از این عناصر تاریخی در طراحی، به‌ویژه در آموزش معماری، فرصتی است برای معماران جوان که از اصول و ویژگی‌های معماری ایرانی بهره ببرند و به‌طور هم‌زمان، طراحی‌های نوین و کاربردی ایجاد کنند. این نوع آموزش به دانشجویان کمک می‌کند تا از تاریخ معماری به‌عنوان یک منبع غنی برای خلق فضاهای معاصر استفاده کنند و در عین حال هویت فرهنگی خود را در طراحی‌های نوین حفظ کنند. در نهایت، هدف از این رویکرد، کمک به معماران برای طراحی فضاهایی است که در عین زیبایی‌شناسی سنتی، با نیازهای عملکردی و سبک زندگی معاصر هم‌خوانی داشته باشند.

راهبردهای تلفیق سنت و مدرنیته در طراحی مسکن معاصر

برای دستیابی به رویکردی جامع در طراحی مسکن معاصر، ضروری است که آموزه‌های معماری سنتی در قالبی نوین بازتعریف شوند. در این راستا، روش‌های زیر می‌توانند در آموزش طراحی معماری مورد توجه قرار گیرند (Hatampour Ghiasi, 2020):

- تحلیل تطبیقی: بررسی تطبیقی عناصر تزئینی قاجاری و نحوه تطبیق آن‌ها با نیازهای معاصر.
- کاربردهای جدید برای عناصر سنتی: بازآفرینی اروسی‌ها، گچ‌بری‌ها و مقرنس‌ها در قالبی متناسب با تکنولوژی‌های جدید و مصالح نوین (سلیمی و شیخی ملاشاهی، ۱۴۰۲)
- درک زیبایی‌شناسی بومی: آموزش مفاهیم ترکیب‌بندی، تناسبات و الگوهای تزئینی سنتی در جهت ارتقای کیفیت طراحی معاصر (Boudagh & Ghaemmaghani, 2011)
- بهره‌گیری از فناوری‌های دیجیتال: استفاده از مدل‌سازی پارامتریک برای احیای مفاهیم سنتی در چارچوب فرم‌های مدرن (زینالی عظیم و همکاران، ۱۴۰۳)

شکل ۱. مدل مفهومی تحقیق، منبع: یافته‌های تحقیق ۱۴۰۴

شیرین دل و نژاد ابراهیمی. (۱۴۰۳) در تبیین مؤلفه‌های کالبدی نما در خانه‌های تاریخی تبریز نشان می‌دهند که مؤلفه‌های نما در خانه‌های تاریخی منتخب تبریز شامل رواق ستون‌دار، ستون، پیشانی، پله‌های ورودی، ازاره، هره‌چینی میانی، هره‌چینی نهایی، درب‌ها و پنجره‌ها، قاب‌بندی، نودانی، تزئینات گچی و آجرکاری هستند که این مؤلفه‌ها در خانه‌های تاریخی مختلف ویژگی‌های مشترکی دارند. محمدیان و همکاران (۱۴۰۲) در پژوهش خود به تحلیل و تبیین ساختار طراحی Z محور در خانه‌های قاجاری تبریز پرداخته‌اند. نتایج نشان می‌دهد که این طراحی موجب تغییرات در مختصات فضا و فعال شدن حواس پنج‌گانه، به‌ویژه حس بینایی و شنوایی، می‌شود که در نهایت به تجربه فضایی متفاوت و متنوع برای ساکنان منجر می‌شود. چالشگر و همکاران در پژوهش خود به تحلیل تأثیرات توسعه معماری سنتی و غرب در تزئینات معماری خانه‌های قاجاری در کرمانشاه پرداخته‌اند. نتایج نشان می‌دهند که تحولات تزئینات خانه‌های قاجاری این منطقه در سه

دوره‌ی معماری سنتی، غربی و تلفیقی به‌طور تدریجی صورت گرفته است. در دوره اول، تأثیرات معماری سنتی ایران و حفظ هویت مشهود بود، در دوره دوم، با آغاز تأثیرات معماری غرب، تزیینات تحت تأثیر سبک‌های غربی قرار گرفت و در دوره سوم، یک ترکیب از اصول معماری سنتی و غربی در تزیینات خانه‌ها مشاهده می‌شود. سهرابی جهرمی و همکاران (۱۴۰۲) در مقاله‌ای با عنوان *مطالعه تطبیقی آرایه‌های معماری فضای میانسرای خانه‌های اواخر دوره قاجار (۱۲۶۰-۱۳۰۴ ه.ش) و پهلوی اول شیراز* بر مبنای مطالعه و مقایسه انجام شده، نتیجه‌گیری کرده‌اند که ارس‌های دوره قاجار به پنجره‌هایی ساده با نحوه قرارگیری و ساخت متفاوت تبدیل شده‌اند. ازاره سنگی خانه‌ها با تغییراتی در نقوش، ترکیب‌بندی، تکنیک اجرا و در مواردی استفاده از مصالح جدید همراه بوده است. در گچ‌بری‌ها، نقش و تکنیک همچنان یک روند ثابت را دنبال کرده و تغییرات کمی در این دوران مشاهده می‌شود. در کاشی‌کاری، تفاوت چشمگیری در میزان استفاده، تنوع نقش، رنگ و نحوه قرارگیری دیده می‌شود. آجرکاری‌ها از نظر کاربری به‌طور یکسان به کار رفته‌اند، ولی در تکنیک اجرا تفاوت‌هایی وجود دارد که در نقوش نیز این تمایز مشهود است. با این حال، در هر دو دوره خانه‌های باشکوهی ساخته شده‌اند که دارای شخصیت و زیبایی منحصر به فرد خود هستند. ذاکرزاده و قربانی‌نیا (۱۴۰۰) در تحقیق خود به بررسی ابعاد اصالت تزیینات به کار رفته در خانه‌های قاجاری تهران (خانه‌های امام‌جمعه، وثوق‌الدوله و مستوفی‌الممالک) و تأثیر آن بر ارزش‌های فرهنگی این مکان‌ها پرداخته‌اند. نتایج نشان داد که اصالت تزیینات، با ابعاد بدیع، استثنائی، ارجاعی و نفوذ، نقش کلیدی در افزایش ارزش فرهنگی این مکان‌ها داشته و تأثیر مثبت و معنی‌داری بر این ارزش‌ها دارد. جلالی میلانی و همکاران (۱۳۹۹) در مقاله‌ای با عنوان *"فهم افکار و ذهنیات دخیل در شکل‌گیری جزئیات و آرایه‌های نمای خانه‌های قاجاری"* خانه‌ی سرخه‌ای در تبریز را به‌عنوان نمونه موردی بررسی کرده‌اند. نتایج این تحقیق نشان می‌دهد که جایگاه فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی طراحان، افکار و ذهنیات آن‌ها را شکل داده و این افکار در جزئیات و آرایه‌های نمای خانه نمود پیدا کرده است. همچنین، پژوهش از روش آیکونولوژی و تحلیل محتوای متون تاریخی برای خوانش نما و استخراج داده‌ها استفاده کرده است. این تحقیق به تحلیل تزیینات و آرایه‌های معماری خانه‌های قاجاری تبریز پرداخته است و برای اولین بار مفاهیم و الگوهای به کار رفته در این خانه‌ها را به‌طور دقیق برای استفاده در آموزش طراحی خانه‌های معاصر استخراج کرده است. نوآوری دیگر تحقیق، بررسی اثرات این تزیینات در تقویت هویت فرهنگی و تاریخی در طراحی‌های معاصر بوده که می‌تواند به حفظ و احیای ارزش‌های تاریخی در معماری امروزی کمک کند. علاوه بر این، این تحقیق از روش‌های کیفی مانند تحلیل محتوا و کدگذاری باز برای استخراج مفاهیم و ایجاد مدل مفهومی جهت استفاده در طراحی‌های امروزی بهره گرفته است. پیشینه تحقیق نشان می‌دهد که مطالعات مختلف به تحلیل و بررسی آرایه‌ها و تزیینات معماری خانه‌های قاجاری پرداخته‌اند و هر کدام از جنبه‌های مختلفی به این مقوله توجه کرده‌اند. بررسی‌ها نشان داده‌اند که در خانه‌های قاجاری، ارس‌ها به پنجره‌های ساده با نحوه قرارگیری و ساخت متفاوت تبدیل شده‌اند. همچنین تغییرات چشمگیری در نقوش، ترکیب‌بندی و مصالح استفاده‌شده در تزیینات خانه‌ها مشاهده شده است. در گچ‌بری‌ها، تکنیک و نقش‌ها همچنان روند ثابتی را طی کرده و تغییرات کمی در این دوران به وجود آمده است. در کاشی‌کاری‌ها، تفاوت‌های زیادی در میزان استفاده، تنوع نقش، رنگ و نحوه قرارگیری دیده می‌شود. آجرکاری‌ها از نظر کاربردی به‌طور یکسان در هر دو دوره به کار رفته‌اند، اما در تکنیک اجرا و در نقوش تمایزهایی مشهود است. تحقیقات دیگر نشان می‌دهد که اصالت تزیینات معماری قاجاری نقش کلیدی در افزایش ارزش فرهنگی خانه‌ها دارد و تأثیرات این تزیینات به‌طور مثبت و مؤثر بر ارزش‌های فرهنگی این مکان‌ها مشاهده شده است. به‌طور کلی، این تحقیقات به تحلیل دقیق تزیینات معماری خانه‌های قاجاری پرداخته و مفاهیم و الگوهای آن‌ها را برای استفاده در طراحی‌های معاصر استخراج کرده است. همچنین، توجه ویژه‌ای به تقویت هویت فرهنگی و تاریخی در طراحی‌های معاصر شده که می‌تواند به حفظ و احیای ارزش‌های تاریخی در معماری امروزی کمک کند.

۳. مواد و روش‌ها

۳-۱. روش پژوهش

در این پژوهش، روش تحقیق به‌صورت کیفی اتخاذ شده است تا بتوان از طریق تحلیل عمیق و تفصیلی، ابعاد پیچیده و چندلایه تزیینات و آرایه‌های معماری قاجاری در خانه‌های تاریخی تبریز را در بستر آموزش طراحی معماری معاصر بررسی کرد. پژوهش حاضر درصدد آن است که با استفاده از تحلیل محتوای کیفی و روش‌شناسی مضمون‌محور، به استخراج مفاهیم بنیادین نهفته در این تزیینات پرداخته و از این طریق، چارچوبی علمی برای بهره‌گیری از این عناصر در آموزش طراحی ارائه دهد. جامعه آماری پژوهش شامل دو گروه اصلی است: نخست، خانه‌های قاجاری تبریز که از میان آن‌ها سه نمونه شاخص شامل خانه مشروطه، خانه حریری و خانه علی مسیو به‌عنوان نمونه‌های مطالعاتی انتخاب شده‌اند. زیرا این خانه‌ها از غنای تزیینات معماری قاجاری برخوردارند که شامل گچ‌بری‌ها، آینه‌کاری‌ها و منبت‌کاری‌ها هستند. علاوه بر این، ویژگی‌های فضایی متمایز این خانه‌ها مانند استفاده از نور طبیعی، تهویه مناسب و طراحی فضاهای باز و بسته، آن‌ها را به نمونه‌هایی مناسب برای بررسی در زمینه طراحی معماری معاصر تبدیل کرده است. این خانه‌ها علاوه بر ارزش‌های معماری، بار تاریخی و فرهنگی بالایی دارند که به‌ویژه خانه مشروطه به‌عنوان نماد تاریخ معاصر ایران شناخته می‌شود. این خانه‌ها نمایانگر ویژگی‌های اجتماعی و فرهنگی دوره قاجار

هستند و با توجه به معیارهای تحقیق، می‌توانند به‌عنوان منابع غنی برای بررسی نحوه ادغام زیبایی‌شناسی سنتی و نیازهای عملکردی در طراحی معاصر مورد استفاده قرار گیرند. گروه دوم شامل خبرگان معماری، شامل اساتید دانشگاه، پژوهشگران حوزه معماری سنتی و معماران متخصص در حوزه احیای بناهای تاریخی است که تعداد آن‌ها بر مبنای اشیاع نظری به ۲۰ نفر محدود شد؛ بدین معنا که پس از دستیابی به تکرار و اشیاع در داده‌ها، تعداد بیشتری به نمونه افزوده نشده است. در گام نخست، مطالعه‌ای گسترده بر روی خانه‌های منتخب انجام شد که شامل بررسی میدانی، ثبت جزئیات تزئینات و آرایه‌های معماری، عکاسی و ترسیم دقیق ویژگی‌های آن‌ها بود. این اطلاعات به‌عنوان داده‌های پایه‌ای برای تحلیل محتوا مورد استفاده قرار گرفتند. سپس، مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته با خبرگان معماری انجام شد تا دیدگاه‌های تخصصی درباره امکان بازآفرینی این تزئینات در آموزش طراحی معماری معاصر گردآوری شود. این مصاحبه‌ها به شیوه‌ای عمیق و باز طراحی شدند تا ضمن حفظ انعطاف‌پذیری در استخراج داده‌ها، بتوانند بینش جامعی نسبت به چگونگی بهره‌گیری از این عناصر در طراحی معاصر ارائه دهند. تحلیل داده‌های حاصل از مطالعه میدانی و مصاحبه‌ها در سه مرحله کدگذاری صورت گرفت. مرحله نخست، کدگذاری باز بود که در آن تمامی مفاهیم و نکات کلیدی استخراج شده از متن مصاحبه‌ها و مشاهدات میدانی به‌صورت کدهای اولیه ثبت شدند. این مرحله، شامل بررسی دقیق تزئینات، آرایه‌های معماری و مؤلفه‌های زیبایی‌شناختی خانه‌های قاجاری بود. در این فرآیند، تمامی عبارات معنادار و مفاهیم کلیدی به‌عنوان واحدهای معنایی مستقل استخراج شدند. در مرحله دوم، کدگذاری محوری انجام شد که طی آن، کدهای اولیه در قالب دسته‌بندی‌های مفهومی گسترده‌تر سازمان‌دهی شدند. در این بخش، تلاش شد تا ارتباطات میان مفاهیم استخراج‌شده مشخص شده و مفاهیم مشترک در قالب مضامین کلان‌تر گروه‌بندی شوند. به این ترتیب، ساختاری اولیه از نظام تزئینات قاجاری و تأثیرات آن بر کیفیت فضا و طراحی معماری معاصر به دست آمد. در مرحله سوم، کدگذاری انتخابی صورت گرفت که در آن، مفاهیم و مضامین اصلی در یک چارچوب نظری یکپارچه ادغام شدند. این مرحله، به تعیین مؤلفه‌های کلیدی تأثیرگذار در بهره‌گیری از تزئینات قاجاری در آموزش طراحی معماری معاصر انجامید. مضامین حاصل از مراحل پیشین در این بخش به‌گونه‌ای تنظیم شدند که بتوانند به‌عنوان یک مدل نظری منسجم در فرآیند آموزش طراحی مورد استفاده قرار گیرند. پس از انجام فرآیند کدگذاری، داده‌ها و مضامین استخراج‌شده با استفاده از نرم‌افزار MAXQDA تحلیل شدند تا از طریق یک فرآیند دقیق کدگذاری و تحلیل محتوای کیفی، ساختاری منسجم و علمی برای ارائه مدل مفهومی پژوهش به دست آید. این مدل مفهومی، مجموعه‌ای از ارتباطات میان تزئینات و آرایه‌های معماری قاجاری، تأثیرات آن‌ها بر کیفیت فضایی و الگوهای پیشنهادی برای آموزش طراحی معماری معاصر را در بر می‌گیرد. نتیجه نهایی این پژوهش، ارائه الگویی علمی برای تلفیق ارزش‌های معماری سنتی در طراحی مسکن معاصر و به‌کارگیری آن در آموزش معماری است که می‌تواند در توسعه دانش و ارتقای مهارت‌های طراحی دانشجویان و معماران تأثیر بسزایی داشته باشد.

۳-۲. محدوده مورد مطالعه

خانه علی مسیو: خانه علی مسیو، که به یکی از شخصیت‌های برجسته نهضت مشروطه در آذربایجان، علی مسیو، تعلق دارد، نمونه‌ای از معماری دوران قاجار است. علی مسیو یکی از بنیان‌گذاران مجاهدین تبریز و از رهبران مشروطه‌خواه بود و در زمان‌های سخت، نقش کلیدی در پیشبرد مبارزات ایفا کرد. در تابستان ۱۲۸۷ هجری شمسی، هنگامی که رحیم خان به تبریز آمد، علی مسیو خانه‌اش را ترک کرد و به محله امیر خیز نزد ستارخان رفت. در این زمان، خانه او توسط رحیم خان به غارت رفت. این خانه در دوران قاجار ساخته شده و شامل دو حیاط است که از طریق یک ورودی به هم متصل می‌شوند. حیاط اندرونی با دو پله اختلاف سطح از حیاط بیرونی بالاتر قرار دارد. این بنا دو طبقه بوده و از زیرزمین ضلع غربی به‌عنوان ورودی خانه همسایه استفاده می‌شود. پلان خانه نامتقارن است و یکی از ویژگی‌های برجسته آن، ارتباط مستقیم بین حیاط‌های اندرونی و بیرونی است که تنها توسط یک دیوار از هم جدا شده‌اند، برخلاف بیشتر خانه‌های قدیمی که معمولاً فضای معماری‌ای میان این دو حیاط وجود داشت (فرجی و همکاران، ۱۴۰۲).

خانه حریری: یکی از خانه‌های تاریخی و زیبا در شهر تبریز است که از جمله نمونه‌های برجسته معماری دوره قاجار محسوب می‌شود. این خانه به دلیل ویژگی‌های معماری خاص، تزئینات زیبا و موقعیت جغرافیایی خاصی که دارد، به یکی از جاذبه‌های مهم تاریخی تبریز تبدیل شده است. خانه حریری در دوره قاجار ساخته شده و به دلیل ویژگی‌های خاص معماری، می‌توان آن را به اواخر قرن ۱۳ هجری قمری (اواخر قرن ۱۹ میلادی) نسبت داد. این خانه یکی از آثار ارزشمند معماری تبریز در دوره قاجاریه است که در منطقه‌ای تاریخی و فرهنگی در تبریز واقع شده است. خانه حریری به خانواده‌ای با نام "حریری" تعلق داشت که از خانواده‌های برجسته و متمول تبریز در آن دوران بوده‌اند. این خانواده در زمینه‌های تجاری و اجتماعی فعال بودند و خانه حریری به‌عنوان محل سکونت آن‌ها و مرکز فعالیت‌های اجتماعی و فرهنگی آن‌ها به شمار می‌رفت (مدھوشیان‌نژاد و همکاران، ۱۳۹۶).

خانه مشروطه تبریز: یکی از مهم‌ترین و تاریخی‌ترین خانه‌های ایران است که در شهر تبریز واقع شده است. این خانه به‌عنوان یکی از نمادهای حرکت مشروطه در ایران شناخته می‌شود و ارتباط بسیار نزدیک با تاریخ انقلاب مشروطه دارد. این خانه اکنون به عنوان موزه

مشروطه فعالیت می کند و در آن اسناد، اشیاء و آثار مرتبط با تاریخ مشروطه و تحولات سیاسی آن دوره به نمایش گذاشته شده است. خانه مشروطه در اوایل قرن ۱۴ هجری قمری (اواخر قرن ۱۹ میلادی) در دوره قاجار ساخته شده است. این خانه از ابتدا متعلق به یکی از خانواده های مرفه تبریز بود و بعدها نقش مهمی در تحولات سیاسی ایران ایفا کرد. خانه مشروطه در حقیقت محل اجتماعات و فعالیت های سیاسی فعالان جنبش مشروطه در تبریز بوده است. خانه مشروطه در ابتدا متعلق به میرزا علی خان قاجار، یکی از مقامات برجسته دوره قاجار و از خاندان های معتبر تبریز بود. این خانه در دوران مشروطه به محل اجتماع فعالان سیاسی و فرهنگی این دوره تبدیل شد (نعمتی بابایلو و علیپور، ۱۴۰۱).

شکل ۱. شناسایی خانه های مورد مطالعه منبع: یافته های تحقیق ۱۴۰۴

۴. یافته ها

این بخش به تحلیل داده های کیفی حاصل از مصاحبه ها با خبرگان معماری پرداخته است. در این تحلیل ها، مفاهیم و الگوهای مرتبط با تزیینات و آرایه های معماری خانه های قاجاری تبریز، به ویژه خانه های مشروطه، حریری و علی مسیو، مورد بررسی قرار گرفته اند. این تحلیل ها بر اساس متن مصاحبه ها و اطلاعات جمع آوری شده از خانه های مذکور صورت گرفته است.

توصیف ویژگی های مصاحبه شوندگان در مرحله کیفی

در مرحله اول ابتدا ویژگی های مصاحبه شوندگان توصیف و به شرح جدول ۱ و ۲ ارائه می شود. با توجه به محدود بودن تعداد مصاحبه شوندگان، سعی گردید از تمامی گروه های دانشگاهی و دستگاه های اجرایی و همچنین از رشته های تحصیلی مرتبط با مدیریت شهری و مسکن مصاحبه گردد.

جدول ۱. توصیف، سابقه پژوهشی و اجرایی و محل اشتغال مصاحبه شوندگان

تعداد مصاحبه شوندگان	سابقه پژوهشی یا اجرایی در شهرسازی	اشتغال محل
کمتر از ۵ سال	۵ تا ۱۵ سال	۱۵ سال و بالاتر
۳	۸	۹
۱۲	۴	۴
۲۰		

منبع: یافته های تحقیق ۱۴۰۴

جدول ۲. توصیف تحصیلات، رشته تحصیلی، و حوزه فعالیت مصاحبه شوندگان

تحصیلات	رشته تحصیلی	فعالیت حوزه
دکتری تخصصی	کارشناسی ارشد	کارشناسی
۱۰ نفر	۸ نفر	۲ نفر
معماری	معماری	معماری
۱۰ نفر	۱۰ نفر	۱۰ نفر
۱۲ نفر	۱۲ نفر	۱۲ نفر
۸ نفر	۸ نفر	۸ نفر

منبع: یافته های تحقیق ۱۴۰۴

تجزیه و تحلیل داده‌های کیفی

فرآیند تحلیل داده‌های کیفی در این پژوهش از طریق سه مرحله‌ی کدگذاری انجام شد که به‌منظور استخراج مفاهیم اصلی و دستیابی به مدل مفهومی تحقیق مورد استفاده قرار گرفت.

مرحله‌ی نخست: کدگذاری باز

در این مرحله، فرآیند تحلیل شامل استخراج داده‌ها از متن مصاحبه‌ها، کدگذاری اولیه و شناسایی مقوله‌های کلیدی بود. در این روش، به‌جای کدگذاری تک‌تک کلمات، بر نکات کلیدی و مفاهیم معنادار تمرکز شد. در گام نخست، محتوای تمامی مصاحبه‌ها پیاده‌سازی و سپس کدگذاری باز به شیوه‌ی استخراج نکات کلیدی انجام شد. برای این منظور، داده‌های گردآوری‌شده از مصاحبه‌ها به‌صورت مکتوب تدوین شده و با بررسی دقیق متن، تحلیل خط به خط و بررسی پاراگراف به پاراگراف، کدهای اولیه (کدهای باز) استخراج گردیدند.

در نمونه‌ای از کدگذاری باز که در جدول ۳ ارائه شده است، گزیده‌هایی از مصاحبه‌ی یکی از شرکت‌کنندگان نمایش داده شده است. کدهای اولیه استخراج‌شده، گاه مستقیماً از عبارات بیان‌شده توسط مصاحبه‌شوندگان اقتباس شده و گاه با توجه به محتوای ارائه‌شده، به‌صورت مفهومی تدوین گردیده‌اند. در مجموع، تحلیل ۲۰ مصاحبه منجر به شناسایی ۱۵۴ کد باز شد که به‌عنوان پایه‌ای برای مراحل بعدی تحلیل داده‌ها مورد استفاده قرار گرفتند.

جدول ۳. تحلیل نکات کلیدی مصاحبه با مورد Z

شناسه	کدگذاری باز	توضیحات
Z1	گچ‌بری، آینه‌کاری	تزئینات شامل گچ‌بری در سقف‌ها و دیوارها، آینه‌کاری در فضای داخلی خانه.
Z2	کاشی‌کاری	استفاده از کاشی‌کاری با طرح‌های سنتی و رنگ‌های مختلف در کف و دیوارها.
Z3	منبت‌کاری، چوب‌کاری	منبت‌کاری دقیق و چوب‌کاری در پنجره‌ها و درب‌ها.
Z4	طرح‌ها و رنگ‌های متنوع	طرح‌ها و رنگ‌های متنوع در تزئینات داخلی که حس زندگی و پویایی ایجاد می‌کند.
Z5	طراحی متقارن و هماهنگ تزئینات	طراحی متقارن و هماهنگ تزئینات در فضاهای مختلف خانه، توجه به تعادل در جزئیات.
Z6	استفاده از مواد مختلف (چوب، کاشی، آینه)	استفاده از مواد مختلف مانند چوب، کاشی و آینه برای افزایش جذابیت فضا.
Z7	اصالت مواد	اصالت مواد در طراحی، استفاده از مواد طبیعی و با کیفیت برای تزئینات.
Z8	ترکیب و هماهنگی تزئینات با فضا	ترکیب و هماهنگی تزئینات با فضاهای مختلف خانه، هماهنگی رنگ‌ها و طراحی.
Z9	تاثیر تزئینات بر ایجاد جلوه‌های بصری جذاب	تاثیر تزئینات بر زیبایی بصری فضای داخلی و جذب نگاه بینندگان به جزئیات.
Z10	تاثیر تزئینات بر زیبایی بصری فضای داخلی	تاثیر تزئینات بر زیبایی بصری فضای داخلی و جذب نگاه بینندگان به جزئیات.
Z11	تاثیر تزئینات بر عملکرد فضاهای مختلف	تاثیر تزئینات بر عملکرد فضاهای مختلف خانه، بهبود استفاده از فضای داخلی.
Z12	استفاده بهینه از فضاهای داخلی	استفاده بهینه از فضاهای داخلی برای کاربردهای مختلف، افزایش کاربرد فضا.
Z13	تنظیم جریان حرکت در فضا	تنظیم جریان حرکت در فضا و حرکت بین بخش‌های مختلف خانه به‌طور روان.
Z14	استفاده بهینه از فضای موجود	استفاده بهینه از فضای موجود برای افزایش کارایی و راحتی در زندگی روزمره.
Z15	تطابق تزئینات با نیازهای عملکردی فضا	تطابق تزئینات با نیازهای عملکردی فضا، از جمله راحتی و کاربری فضاها.
Z16	تاثیر تزئینات بر استفاده راحت و بهینه از فضا	تاثیر تزئینات بر استفاده راحت و بهینه از فضاها، تسهیل دسترسی و جابجایی.
Z17	فضاهای خصوصی و عمومی در طراحی خانه‌ها	تفکیک فضاهای عمومی و خصوصی خانه و ایجاد مرزهای مشخص بین آنها.
Z18	ارتباط تزئینات با تاریخ و فرهنگ	ارتباط تزئینات با تاریخ و فرهنگ و بیان هویت فرهنگی در فضاهای داخلی.
Z19	بازتاب هویت فرهنگی ساکنین در فضا	بازتاب هویت فرهنگی ساکنین در تزئینات خانه و تأثیر آن بر احساسات افراد.
Z20	تاثیر تزئینات بر احساسات ساکنین	تاثیر تزئینات بر احساسات ساکنین، ایجاد فضاهای معنوی و احساسی در خانه.
Z21	ایجاد فضاهای معنوی و احساسی در خانه	ایجاد فضاهای معنوی و احساسی که حس تعلق به مکان و خانه را تقویت می‌کند.
Z22	تاثیر تزئینات بر ارتباط فضای داخلی و بیرونی	تاثیر تزئینات بر ارتباط فضای داخلی و بیرونی خانه و ایجاد ارتباط معنوی.
Z23	تاثیر تزئینات بر ارتباط فضای داخلی و بیرونی	ایجاد ارتباط بصری و معنوی بین فضاهای مختلف خانه، ارتباط با طبیعت.
Z24	طراحی فضاهای سمبلیک در خانه	ایجاد فضاهای سمبلیک در خانه که معنای خاصی به فضا می‌دهد.
Z25	ایجاد فضاهای با بار معنوی	تاثیر تزئینات در ایجاد فضاهای با بار معنوی که ساکنین از آن بهره‌برداری می‌کنند.
Z26	طراحی فضاهای سمبلیک در خانه	طراحی فضاهایی با تاکید بر هویت تاریخی و فرهنگی، القای حس تعلق به گذشته.
Z27	ایجاد ارتباط معنوی با فضاهای عمومی و خصوصی	ایجاد ارتباط معنوی با فضاهای عمومی و خصوصی.
Z28	ایجاد فضاهای با بار معنوی	ایجاد فضاهای با بار معنوی.
Z29	طراحی فضاهای سمبلیک در خانه	طراحی فضاهای سمبلیک در خانه.

منبع: یافته‌های تحقیق ۱۴۰۴

در تحلیل معمارانه خانه های قاجاری، می توان به تاثیرات و نقش تزیینات و آرایه ها در ساختار فضا و تعاملات آن با کاربران اشاره کرد. تزییناتی نظیر گچ بری، آینه کاری، کاشی کاری، مثبت کاری و چوب کاری، نه تنها به زیبا شناسی فضا افزوده اند، بلکه در شکل دهی به هویت فرهنگی و تاریخی این خانه ها نیز اثرگذار بوده اند. این تزیینات، که اغلب با دقت و ظرافت طراحی شده اند، به هماهنگی در عناصر داخلی خانه ها کمک کرده و با ایجاد جلوه های بصری جذاب، به کاربران این امکان را می دهند تا حس تعلق بیشتری به مکان پیدا کنند.

با نگاه به این خانه ها، می توان دریافت که هماهنگی در طرح ها و رنگ ها به ایجاد فضایی متعادل و چشم نواز کمک کرده است. طراحی متقارن و هماهنگ تزیینات، همچنین استفاده از مواد مختلف از جمله چوب، آینه، کاشی و گچ، به فضای داخلی عمق داده و حس پویایی و تنوع را به نمایش می گذارد. علاوه بر این، مواد طبیعی و با اصالت به کار رفته در تزیینات، نشان از توجه به کیفیت و حفظ هویت فرهنگی و تاریخی خانه ها دارد. این توجه به جزئیات، نه تنها به زیبا شناسی خانه ها افزوده، بلکه کاربردی بودن فضاها را نیز در نظر گرفته است. به طور خاص، تزیینات در خانه های قاجاری نه تنها به جنبه های بصری بلکه به عملکرد فضاهای مختلف مانند فضای خصوصی و عمومی توجه کرده و به این ترتیب نیازهای عملکردی ساکنین را نیز تامین کرده است.

در خانه های مورد مطالعه (علی مسیو، حریری و مشروطه) دوره قاجار در شهر تبریز، هم راستایی بین فضاهای مختلف و تاثیر تزیینات بر جریان حرکت در فضا، باعث بهینه سازی استفاده از فضا و تسهیل دسترسی به بخش های مختلف خانه شده است. طراحی های متقارن و هماهنگ، نه تنها زیبایی شناسی فضا را تقویت کرده اند، بلکه باعث شده اند تا خانه ها به یک مجموعه منسجم از فضاهای کاربردی و معنوی تبدیل شوند. در این راستا، تاثیر تزیینات بر احساسات و تجربیات معنوی ساکنین از اهمیت ویژه ای برخوردار است، چرا که در خانه های قاجاری، تزیینات به گونه ای طراحی شده اند که حس تعلق و ارتباط با تاریخ و فرهنگ را در ساکنین تقویت می کنند. در نتیجه، تزیینات و آرایه های معماری خانه های قاجاری تنها به عنوان زیبایی های ظاهری به چشم نمی آیند، بلکه نقش مهمی در شکل دهی به احساسات و رفتارهای ساکنین ایفا کرده اند. این خانه ها نه تنها به عنوان مکانی برای زندگی، بلکه به عنوان فضایی برای تجربه عاطفی، فرهنگی و معنوی عمل کرده اند که همواره با کاربران خود ارتباطی عمیق برقرار می کنند.

گام دوم: کدگذاری محوری

کدگذاری محوری مرحله دوم تجزیه و تحلیل در تحلیل محتوا است. هدف از این مرحله برقراری رابطه بین طبقه های تولید شده در مرحله کدگذاری باز است. این عمل بر اساس مدل پارادایم انجام می شود و به نظریه پرداز کمک می کند تا فرآیند ایجاد نظریه را به سهولت انجام دهد. در کدگذاری محوری، کدهای تولید شده در گام قبلی، به روشی جدید و با هدف ایجاد ارتباط میان کدها بازنویسی شدند. کدگذاری محوری منجر به ایجاد گروه ها و مقوله ها می گردد؛ تمامی کدهای مشابه در گروه خاص خود قرار گرفتند. بدین منظور تمامی کدهای ایجاد شده دوباره بازبینی شد و با متون مقایسه گردید تا مطلبی فراموش نگردد. در این فرآیند ممکن بود چندین کد باز با عنوان یک کد محوری کد گذاری شوند (جدول ۴).

جدول ۴: کدگذاری محوری انجام شده

کد محوری	کد باز	شناسه
تزیینات هنری	گچ بری	Z1
	آینه کاری	Z2
	کاشی کاری	Z3
	مثبت کاری	Z4
	چوب کاری	Z5
تنوع و هماهنگی طرح ها	طرح های متنوع	Z6
	طراحی متقارن و هماهنگ تزیینات	Z7
تنوع و اصالت مواد	استفاده از مواد مختلف (چوب، کاشی، آینه)	Z8
	اصالت مواد	Z9
تناسب و هماهنگی تزیینات	طراحی متقارن و هماهنگ تزیینات	Z10
	ترکیب و هماهنگی تزیینات با فضا	Z11
جلوه های هنری و بصری	تاثیر تزیینات بر ایجاد جلوه های بصری جذاب	Z12
	تاثیر تزیینات بر زیبایی بصری فضای داخلی	Z13
کارایی و عملکرد فضا	تاثیر تزیینات بر عملکرد فضاهای مختلف	Z14
	استفاده بهینه از فضاهای داخلی	Z15

Z16	تنظیم جریان حرکت در فضا	کارایی فضاها
Z17	استفاده بهینه از فضای موجود	
Z18	تطابق تزئینات با نیازهای عملکردی فضا	سازگاری با نیازهای فضا
Z19	تأثیر تزئینات بر استفاده راحت و بهینه از فضا	
Z20	فضاهای خصوصی و عمومی در طراحی خانه‌ها	ایجاد فضاهای خصوصی و عمومی
Z21	تفکیک فضاهای عمومی و خصوصی	
Z22	ارتباط تزئینات با تاریخ و فرهنگ	هویت فرهنگی
Z23	بازتاب هویت فرهنگی ساکنین در فضا	
Z24	تأثیر تزئینات بر احساسات ساکنین	تجربه عاطفی و معنوی فضا
Z25	ایجاد فضاهای معنوی و احساسی در خانه	
Z26	تأثیر تزئینات بر ارتباط فضای داخلی و بیرونی	ارتباط بصری و معنوی فضا
Z27	ایجاد ارتباط معنوی با فضاهای عمومی و خصوصی	
Z28	ایجاد فضاهای با بار معنوی	فضاهای معنوی و سمبلیک
Z29	طراحی فضاهای سمبلیک در خانه	

منبع: یافته‌های تحقیق ۱۴۰۴

در گام دوم از فرایند تحلیل داده‌ها، پس از انجام کدگذاری باز، به مرحله‌ی کدگذاری محوری وارد شدیم. در این مرحله، از میان کدهای باز شناسایی‌شده، ارتباطات و الگوهای کلیدی میان آنها شناسایی و دسته‌بندی شد. در این فرآیند، با تمرکز بر مفاهیم اصلی و شاخص‌ها، به استخراج کدهای محوری پرداختیم که به‌طور معناداری ساختار تزئینات و آرایه‌های معماری خانه‌های قاجاری را تحت پوشش قرار می‌دهد. این کدهای محوری در نهایت به شش بخش اصلی و مهم تقسیم شدند که عبارتند از: «تزئینات هنری»، «تنوع و هماهنگی طرح‌ها»، «تنوع و اصالت مواد»، «تناسب و هماهنگی تزئینات»، «جلوه‌های هنری و بصری» و «کارایی و عملکرد فضا» در ادامه‌ی تحلیل محتوا، از بررسی کدهای محوری به استخراج الگوهای معنایی و نمادین پرداخته شد که این تحلیل‌ها نشان‌دهنده‌ی تأثیرات عمیق و چندجانبه‌ی تزئینات معماری بر تجربه فضایی و اجتماعی ساکنین خانه‌های قاجاری در تبریز می‌باشد.

در این مرحله، تجزیه و تحلیل محتوای کدهای محوری و زیرمجموعه‌های آنها نشان داد که تزئینات خانه‌های قاجاری تبریز نه تنها ابزاری برای زیباسازی فضا بوده‌اند، بلکه هر یک از این تزئینات در تعیین و تأثیرگذاری بر عملکرد فضا، ایجاد هویت فرهنگی و معنوی، و برقراری ارتباط‌های اجتماعی درون‌خانه‌ای نقش مهمی ایفا کرده‌اند. در اینجا به تحلیل عمیق این آرایه‌ها پرداخته شده است:

۱. تزئینات هنری (گچ‌بری، آینه‌کاری، کاشی‌کاری، منبت‌کاری، چوب‌کاری): در خانه‌های مشروطه، حریری و علی مسیو، تزئینات هنری با دقت و جزئیات بالا طراحی شده‌اند. گچ‌بری‌ها و آینه‌کاری‌ها که در دیوارها و سقف‌ها به کار رفته‌اند، حس بزرگی و شکوه را به فضای داخلی منتقل کرده و بازتاب‌دهنده‌ی فرهنگ و زیبایی‌شناسی دوران قاجار هستند. منبت‌کاری‌ها و چوب‌کاری‌ها نیز در درب‌ها و پنجره‌ها به کار رفته‌اند که علاوه بر جنبه‌های زیبایی‌شناسی، نقش محوری در هویت فرهنگی این خانه‌ها دارند.

۲. تنوع و هماهنگی طرح‌ها: خانه‌های مشروطه، حریری و علی مسیو دارای طرح‌های تزئینی متنوع و هماهنگ هستند. تزئینات دیوارها، سقف‌ها، ارسی‌ها و درب‌ها معمولاً دارای طرح‌های متقارن و هماهنگ هستند که علاوه بر ایجاد زیبایی بصری، نظم و آرامش را در فضاهای داخلی خانه‌ها القا می‌کنند. این هماهنگی‌ها در تزئینات، به فضای داخلی یکپارچگی بخشیده و به‌طور مؤثر با نیازهای عملکردی خانه‌ها سازگاری دارد.

۳. تنوع و اصالت مواد: در خانه‌های مشروطه، حریری و علی مسیو، استفاده از مواد مختلف مانند چوب، کاشی، آینه و گچ باعث ایجاد فضایی منحصر به فرد شده است. هر یک از این مواد ویژگی‌های زیبایی‌شناسی خاص خود را دارند که در نهایت به خلق فضاهایی با لایه‌های مختلف معنایی و احساسی منجر می‌شود.

۴. تناسب و هماهنگی تزئینات: این خانه‌ها نمونه‌های برجسته‌ای از هماهنگی و تناسب در تزئینات هستند. برای مثال، هماهنگی میان گچ‌بری‌ها و آینه‌کاری‌ها یا کاشی‌کاری‌ها و چوب‌کاری‌ها، موجب شده است که در تمامی فضاهای خانه‌ها از ورودی‌ها گرفته تا اتاق‌ها، یک جریان هماهنگ و یکپارچه ایجاد شود.

۵. جلوه‌های هنری و بصری: استفاده از تزئینات هنری مانند گچ‌بری‌های پیچیده و آینه‌کاری‌ها، جلوه‌های بصری جذاب و شگفت‌انگیزی در فضاهای داخلی خانه‌ها ایجاد کرده است. این جلوه‌ها در کنار نورپردازی طبیعی و مصنوعی باعث می‌شوند که فضای خانه به‌طور دائم دچار تغییرات ظاهری در طول روز شود.

۶. کارایی و عملکرد فضا: تزیینات خانه‌های قاجاری تبریز علاوه بر جنبه‌های زیبایی‌شناسی، بر کارایی فضاها نیز تأثیرگذار هستند. در این خانه‌ها، تزیینات به گونه‌ای طراحی شده‌اند که هم‌زمان با ایجاد زیبایی، به افزایش کارایی فضا نیز کمک کرده‌اند.

با توجه به این تحلیل‌ها، می‌توان نتیجه گرفت که تزیینات خانه‌های قاجاری تبریز، به‌ویژه در خانه‌های مشروطه، حریری و علی مسیو، نه تنها به عنوان ابزار زیباسازی عمل کرده‌اند، بلکه در ایجاد هویت فرهنگی و معنوی ساکنین، بر عملکرد فضاها و تعاملات اجتماعی نیز تأثیرگذار بوده‌اند. این تزیینات با توجه به نوع طراحی و استفاده از مواد متنوع، در کنار حفظ اصالت و هویت فرهنگی، باعث شده‌اند که فضای خانه‌ها به‌طور هم‌زمان زیبا، کارآمد و معناگرا باشد. در تحلیل معماری خانه‌های قاجاری، علاوه بر توجه به تزیینات و ویژگی‌های هنری و عملکردی، باید به آرایه‌های معماری نیز پرداخته شود. آرایه‌ها در این خانه‌ها نه تنها جنبه زیبایی‌شناسی دارند، بلکه نقش مهمی در شکل‌دهی به فضای داخلی و بیرونی ایفا می‌کنند. در تحلیل معماری خانه‌های قاجاری تبریز، به‌ویژه در خانه‌های مشروطه، حریری و علی مسیو، علاوه بر توجه به تزیینات و ویژگی‌های هنری و عملکردی، باید به آرایه‌های معماری نیز پرداخته شود. آرایه‌ها در این خانه‌ها نه تنها جنبه زیبایی‌شناسی دارند، بلکه نقش مهمی در شکل‌دهی به فضای داخلی و بیرونی ایفا می‌کنند. برخی از مهم‌ترین آرایه‌ها که در این خانه‌ها به‌طور برجسته استفاده شده‌اند به شرح زیر است:

۱. گچ‌بری: گچ‌بری‌های دقیق و پیچیده، که غالباً در سقف‌ها، دیوارها و درب‌ها به کار می‌روند، جلوه‌ای خاص به فضا می‌بخشند. در خانه‌های مشروطه، حریری و علی مسیو، این گچ‌بری‌ها در قالب‌های مختلفی مانند نقوش هندسی و گل‌بوته طراحی شده‌اند که علاوه بر زیبایی، فضای خانه را احساسی و جذاب می‌کنند.

۲. آینه‌کاری: آینه‌کاری‌ها در این خانه‌ها، به‌ویژه در فضاهای پذیرایی و ورودی، با ترکیب آینه‌های بزرگ و طرح‌های هندسی ظریف، فضای خانه را گسترده‌تر و روشن‌تر به نمایش می‌گذارند. این آینه‌ها در خانه‌های مذکور به عنوان ابزارهایی برای ایجاد جلوه‌های بصری و انعکاس نور عمل کرده و حس تعادل و هماهنگی را در فضا تقویت می‌کنند.

۳. کاشی‌کاری: در خانه‌های قاجاری تبریز، کاشی‌کاری‌ها به‌ویژه در حمام‌ها و آشپزخانه‌ها و همچنین در دیوارهای داخلی به چشم می‌خورند. کاشی‌های معرق با طرح‌های پیچیده و رنگ‌های متنوع نه تنها جنبه تزیینی دارند، بلکه مقاومت و استحکام فضاها را نیز افزایش می‌دهند. در خانه‌های مشروطه، حریری و علی مسیو این کاشی‌کاری‌ها به‌طور برجسته دیده می‌شود.

۴. منبت‌کاری: در خانه‌های قاجاری تبریز، منبت‌کاری‌های دقیق و ظریف در درب‌ها، پنجره‌ها و ارس‌ها به کار رفته‌اند و زیبایی خاصی به فضای داخلی و خارجی خانه‌ها بخشیده‌اند. در خانه‌های مشروطه، حریری و علی مسیو، این آرایه‌ها با طرح‌های مختلف شامل نقوش هندسی و گل‌بوته، شخصیت فرهنگی و هنری دوره قاجار را به خوبی نمایان می‌کنند.

۵. چوب‌کاری: استفاده از چوب در خانه‌های قاجاری تبریز به‌ویژه در ارس‌ها و درب‌ها باعث ایجاد جوی گرم و طبیعی در فضاهای داخلی شده است. این چوب‌کاری‌ها معمولاً با منبت‌کاری همراه هستند و به عنوان یکی از آرایه‌های اساسی در خانه‌های مذکور، هماهنگی زیادی با سایر عناصر تزیینی دارند.

۶. طرح‌های هندسی و نقوش‌های طبیعت‌گرایانه: آرایه‌ها در خانه‌های قاجاری تبریز غالباً از طرح‌های هندسی پیچیده و نقوش‌های طبیعی الهام گرفته شده‌اند. این طرح‌ها در تمامی سطوح داخلی از دیوارها گرفته تا سقف‌ها و درب‌ها به کار رفته‌اند و در کنار رنگ‌های شاد و متنوع، زیبایی و هارمونی خاصی را به فضای این خانه‌ها می‌بخشند.

۷. درب‌های ارسی: ارس‌ها در خانه‌های قاجاری معمولاً با چوب‌کاری و شیشه‌های رنگی تزیین شده‌اند. در خانه‌های مشروطه، حریری و علی مسیو، این ارس‌ها به‌طور خاص در فضاهای بین اتاق‌ها و حیاط‌ها تعبیه شده‌اند و علاوه بر عملکرد تهویه و نورپردازی، جنبه‌های زیبایی‌شناسی را نیز تقویت کرده‌اند.

۸. نقوش و المان‌های تاریخی و فرهنگی: در خانه‌های قاجاری، آرایه‌های تزیینی گاهی نمادهای فرهنگی و تاریخی خاصی را به نمایش می‌گذارند. این نقوش و المان‌ها که از هنر ایرانی الهام گرفته شده‌اند، نمایانگر ارتباط ساکنین با تاریخ و فرهنگ ایران هستند و در تزیینات داخلی و خارجی خانه‌های مشروطه، حریری و علی مسیو مورد استفاده قرار گرفته‌اند.

آرایه‌ها و تزیینات در خانه‌های قاجاری تبریز، به‌ویژه در خانه‌های مشروطه، حریری و علی مسیو، علاوه بر تقویت هویت فرهنگی و معنوی خانه‌ها، به عنوان ابزاری برای تنظیم کارکرد فضایی عمل کرده‌اند. ترکیب هنرهای مختلف مانند گچ‌بری، آینه‌کاری، کاشی‌کاری، منبت‌کاری و چوب‌کاری در کنار طراحی متقارن و هماهنگ، باعث شده تا این خانه‌ها علاوه بر زیبایی بصری، از کارایی بالایی در استفاده از فضا برخوردار باشند.

این آرایه‌ها در سطح داخلی فضاها، به‌ویژه در اتاق‌ها، هال‌ها، سالن‌ها و حتی ورودی‌ها، به شکلی هماهنگ و منسجم ظاهر می‌شوند و فضایی دلنشین و پویایی را به نمایش می‌گذارند. این تزیینات همچنین در سطح نمادین و معنوی نیز نقش پررنگی ایفا می‌کنند، به‌ویژه با استفاده از

طرح‌های مذهبی و فرهنگی که نشان‌دهنده اعتقادات و شیوه‌های زندگی ساکنین است. در این خانه‌ها، تزئینات تنها به زیبایی توجه نکرده، بلکه به عنوان ابزارهایی برای تحقق کارکردهای مختلف مانند تهویه، نورپردازی و تقویت روابط فضایی نیز استفاده شده‌اند. در نهایت، تحلیل این آرایه‌ها نشان می‌دهد که خانه‌های قاجاری تبریز با بهره‌گیری از تزئینات هنری و آرایه‌های معماری، فضایی پربار از نظر زیبایی‌شناسی و معنوی خلق کرده‌اند که نه تنها جنبه‌های بصری، بلکه تجربه‌های حسی و عاطفی ساکنین را نیز تحت تأثیر قرار می‌دهند.

آرایه‌ها و تزئینات در خانه‌های قاجاری تبریز (علی مسیو، حریری و مشروطه) به‌طور عمده در تقویت هویت فرهنگی و معنوی خانه‌ها، ایجاد فضاهای بصری جذاب و در نهایت به‌عنوان ابزاری برای تنظیم کارکرد فضایی عمل کرده‌اند. ترکیب هنرهای مختلف مانند گچ‌بری، آینه‌کاری، کاشی‌کاری، منبت‌کاری و چوب‌کاری در کنار طراحی متقارن و هماهنگ، باعث شده تا این خانه‌ها علاوه بر زیبایی بصری، از کارایی بالایی در استفاده از فضاها برخوردار باشند.

گام سوم: کدگذاری انتخابی

پس از این که تمامی داده‌ها به صورت یادشده کدگذاری باز و محوری شدند، نوبت به گروه‌بندی آنها می‌رسد؛ در واقع هدف نظریه‌پردازی و تحلیل نهایی است نه توصیف صرف پدیده. برای تبدیل تحلیل‌ها به نظریه، طبقه‌ها باید به طور منظم به یکدیگر مربوط شوند. کدگذاری انتخابی براساس نتایج دو مرحله قبلی کدگذاری، مرحله اصلی نظریه‌پردازی است. به این ترتیب که طبقه محوری را به شکل نظام‌مند به دیگر طبقه‌ها ربط داده و آن روابط را در چارچوب یک روایت آرایه کرده و طبقه‌هایی را که به بهبود و توسعه بیشتری نیاز دارند اصلاح می‌کند. در گروه‌بندی کدها، کدهای محوری مستخرج از مصاحبه‌ها گروه‌بندی شده و سپس گروه‌های ایجاد شده با یکدیگر مقایسه شدند تا گروه‌های اصلی و ابعاد هر یک شناسایی و استخراج گردد. البته در این مرحله مراجعه به ادبیات نظری پژوهش کمک زیادی به دقیق‌تر شدن گروه‌بندی‌ها کرد. در این پژوهش سعی شده براساس فهم پژوهشگران از متن پدیده مورد مطالعه یعنی تبیین نحوه تأثیرگذاری تزئینات، آرایه‌ها و طراحی‌های معماری خانه‌های قاجاری بر فضای مسکونی و بررسی کاربرد این ویژگی‌ها در طراحی خانه‌های معاصر، چارچوب مدل پارادایم به صورت روایتی به شکل ترسیمی نشان داده شود.

گروه‌بندی کدهای محوری در هر مورد و مقایسه آن‌ها، نشان داد که می‌توان تمامی کدهای به دست آمده را در سه گروه اصلی تحت عنوان مولفه‌های اصلی تزئینات و آرایه‌های الگوی خانه‌های قاجار از نظر زیبایی‌شناسی، عملکردی و حس تعلق در معماری مسکن معاصر شهر تبریز جای داد (جدول ۴-۶).

مولفه‌های زیباشناسی: بر اساس تجزیه و تحلیل مصاحبه‌ها به روش تئوری‌سازی داده بنیاد مولفه‌های عوامل زیباشناسی در این مدل عبارتند از:

تزئینات هنری: گچ‌بری، آینه‌کاری، کاشی‌کاری، منبت‌کاری، چوب‌کاری

تنوع و هماهنگی طرح‌ها: طرح‌ها و رنگ‌های متنوع، طراحی متقارن و هماهنگ تزئینات

تنوع و اصالت مواد: استفاده از مواد مختلف (چوب، کاشی، آینه)، اصالت و کیفیت مواد به‌کاررفته در تزئینات

تناسب و هماهنگی تزئینات: ترکیب تزئینات متناسب با ابعاد فضا، هم‌راستایی تزئینات با معماری داخلی

جلوه‌های هنری و بصری: تأثیر تزئینات بر ایجاد جلوه‌های بصری جذاب، ایجاد تنوع و جذابیت بصری با استفاده از تزئینات

جدول ۵. کدگذاری انتخابی مولفه اصلی، فرعی و مقوله‌های مستخرج از کل مصاحبه‌ها در عوامل زیباشناسی

مولفه اصلی	کد محوری	کد باز
		گچ‌بری
		آینه‌کاری
	تزئینات هنری	کاشی‌کاری
		منبت‌کاری
		چوب‌کاری
زیبایی‌شناسی	تنوع و هماهنگی طرح‌ها	طرح‌های متنوع
		طراحی متقارن و هماهنگ تزئینات
	تنوع و اصالت مواد	استفاده از مواد مختلف (چوب، کاشی، آینه)
		اصالت مواد
	تناسب و هماهنگی تزئینات	طراحی متقارن و هماهنگ تزئینات
		ترکیب و هماهنگی تزئینات با فضا
	جلوه‌های هنری و بصری	تأثیر تزئینات بر ایجاد جلوه‌های بصری جذاب
		تأثیر تزئینات بر زیبایی بصری فضای داخلی

منبع: یافته های تحقیق ۱۴۰۴

مولفه عملکردی شامل:

بر اساس تجزیه و تحلیل مصاحبه ها به روش تئوری سازی داده بنیاد مؤلفه های عوامل عملکردی در این مدل عبارتند از:

کارایی و عملکرد فضا: تاثیر تزیینات بر عملکرد فضاهای مختلف، استفاده بهینه از فضای موجود

کارایی فضاها: تنظیم جریان حرکت در فضا، استفاده بهینه از فضای داخلی

سازگاری با نیازهای فضا: پاسخگویی به نیازهای عملکردی فضاها، تطابق تزیینات با نیازهای اجتماعی و فرهنگی

فضاهای خصوصی و عمومی در طراحی خانه ها: ایجاد فضاهای خصوصی و عمومی، تفکیک فضاهای عمومی و خصوصی

جدول ۶: کدگذاری انتخابی مؤلفه اصلی، فرعی و مقوله های مستخرج از کل مصاحبه ها در عوامل عملکردی

مؤلفه اصلی	کد محوری	کد باز
عوامل عملکردی و کارکردی	کارایی و عملکرد فضا	تاثیر تزیینات بر عملکرد فضاهای مختلف
		استفاده بهینه از فضاهای داخلی
	کارایی فضاها	تنظیم جریان حرکت در فضا
		استفاده بهینه از فضای موجود
	سازگاری با نیازهای فضا	تطابق تزیینات با نیازهای عملکردی فضا
		تاثیر تزیینات بر استفاده راحت و بهینه از فضا
	ایجاد فضاهای خصوصی و عمومی	فضاهای خصوصی و عمومی در طراحی خانه ها
		تفکیک فضاهای عمومی و خصوصی

منبع: یافته های تحقیق ۱۴۰۴

مؤلفه های حس مکان: بر اساس تجزیه و تحلیل مصاحبه ها به روش تئوری سازی تحلیل محتوا مؤلفه های عوامل حس مکان در این مدل عبارتند از:

هویت فرهنگی: ارتباط تزیینات با تاریخ و فرهنگ، بازتاب هویت فرهنگی ساکنین در فضا

تجربه عاطفی و معنوی فضا: تاثیر تزیینات بر احساسات ساکنین، ایجاد فضاهای معنوی و احساسی در خانه

ارتباط بصری و معنوی فضا: تاثیر تزیینات بر ارتباط فضای داخلی و بیرونی، ایجاد ارتباط معنوی با فضاهای عمومی و خصوصی

فضاهای معنوی و سمبلیک: ایجاد فضاهای با بار معنوی، طراحی فضاهای سمبلیک در خانه

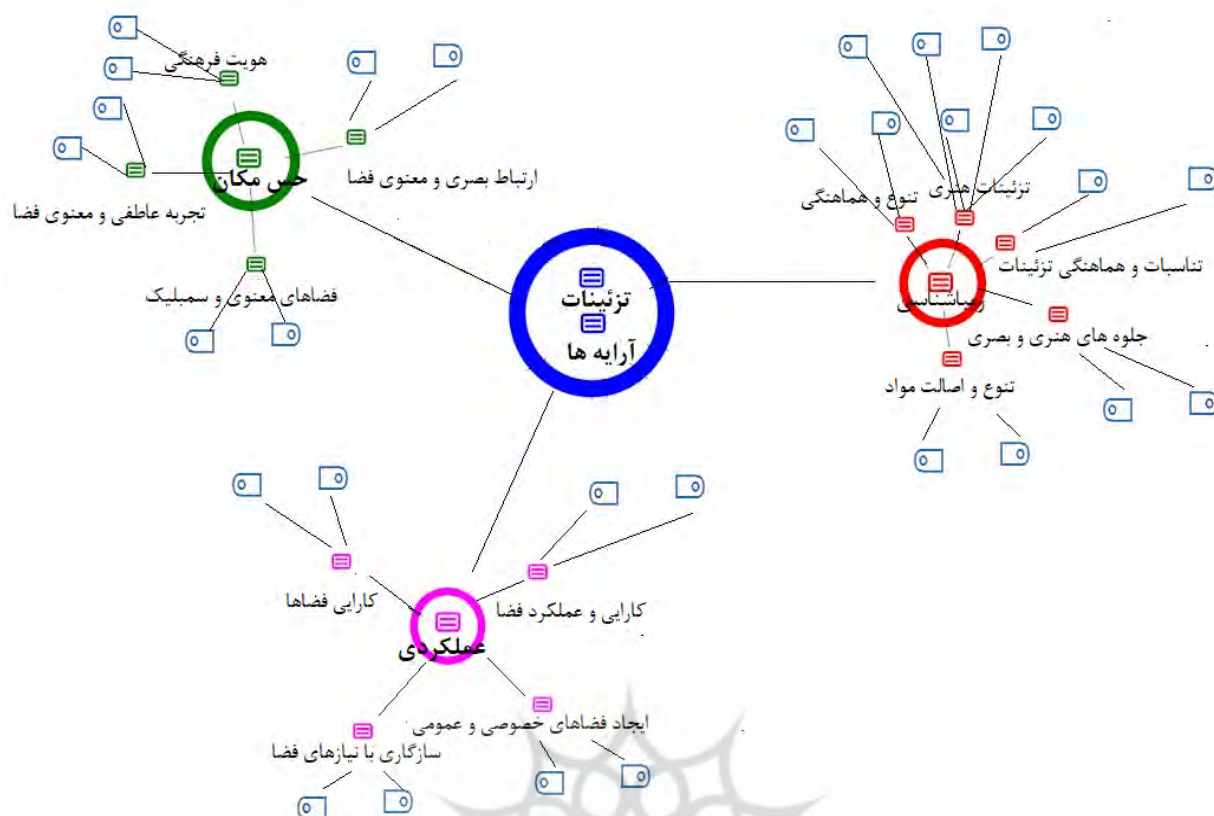
جدول ۷: کدگذاری انتخابی مؤلفه اصلی، فرعی و مقوله های مستخرج از کل مصاحبه ها در عوامل حس مکان

مؤلفه اصلی	کد محوری	کد باز
حس مکان	هویت فرهنگی	ارتباط تزیینات با تاریخ و فرهنگ
		بازتاب هویت فرهنگی ساکنین در فضا
	تجربه عاطفی و معنوی فضا	تاثیر تزیینات بر احساسات ساکنین
		ایجاد فضاهای معنوی و احساسی در خانه
	ارتباط بصری و معنوی فضا	تاثیر تزیینات بر ارتباط فضای داخلی و بیرونی
		ایجاد ارتباط معنوی با فضاهای عمومی و خصوصی
	فضاهای معنوی و سمبلیک	ایجاد فضاهای با بار معنوی
		طراحی فضاهای سمبلیک در خانه

منبع: یافته های تحقیق ۱۴۰۴

الگوی مفهومی (مدل الگوهای تزیینات و آرایه های خانه های قاجاری برای بکارگیری در آموزش طراحی و معماری در مسکن معاصر در شهر تبریز)

الگوی مفهومی الگویی است که محقق براساس آن ضمن تبیین عوامل و مؤلفه های اثرگذار در ایجاد مسأله به نظریه پردازی اقدام می کند. در این رساله براساس مرحله شناخت و بررسی مبانی نظری تحقیق با توجه به نظرات جامعه آماری گروه متخصصین، اقدام به ارائه الگوی مفهومی تحقیق شده است.

شکل ۲. مدل الگوهای تزیینات و آرایه‌های خانه‌های قاجاری برای به‌کارگیری در مسکن معاصر در شهر تبریز در محیط نرم‌افزار Maxqda

در این تحقیق، پس از تحلیل داده‌ها و کدگذاری‌های انجام‌شده، سه مولفه اصلی شامل زیبایی‌شناسی، عملکردی و حس مکان شناسایی شدند. این مولفه‌ها در نهایت به ۱۲ شاخص و ۲۶ زیرشاخص تقسیم شدند. این شاخص‌ها و زیرشاخص‌ها از طریق تحلیل دقیق مصاحبه‌ها و داده‌ها استخراج شدند و به‌طور خاص به بررسی ویژگی‌های تزیینات و آرایه‌های خانه‌های قاجاری تبریز، از جمله خانه‌های مشروطه، حریری و علی مسیو، پرداخته شد. مولفه زیبایی‌شناسی شامل شاخص‌هایی مانند استفاده از مواد مختلف، طراحی متقارن، تاثیر تزیینات بر جلوه‌های بصری و هماهنگی طرح‌ها است. مولفه عملکردی به ویژگی‌هایی مانند بهینه‌سازی فضا، سازگاری تزیینات با نیازهای عملکردی فضا و تاثیر تزیینات بر جریان حرکت در فضاهای عمومی و خصوصی اشاره دارد. مولفه حس مکان شامل شاخص‌هایی است که به تاثیر تزیینات بر هویت فرهنگی، تجربه معنوی و احساسی فضا و ارتباط بصری فضاهای داخلی و بیرونی پرداخته است. این ۱۲ شاخص به ۲۶ زیرشاخص تقسیم شدند که به‌طور دقیق‌تر و مفصل‌تر ویژگی‌های هر شاخص را مورد بررسی قرار می‌دهند. این زیرشاخص‌ها مبنای تحلیل و مقایسه دقیق‌تر خانه‌های قاجاری تبریز با نیازهای طراحی خانه‌های معاصر قرار گرفتند. به‌طور کلی، سه مولفه اصلی، ۱۲ شاخص و ۲۶ زیرشاخص از طریق تجزیه و تحلیل محتوای داده‌ها استخراج شده‌اند و هرکدام به‌طور جداگانه در تحلیل‌های مختلف این پژوهش مورد بررسی قرار گرفتند.

۵. نتیجه‌گیری و پیشنهادات

نتیجه‌گیری این تحقیق نشان می‌دهد که تزیینات و آرایه‌های معماری خانه‌های قاجاری تبریز نقش برجسته‌ای در شکل‌دهی به هویت فرهنگی، زیبایی‌شناسی و عملکرد فضایی دارند. این خانه‌ها، به‌ویژه نمونه‌هایی چون خانه‌های مشروطه، حریری و علی مسیو، با تزیینات غنی و هماهنگ خود، نه تنها زیبایی بصری را تأمین می‌کنند، بلکه احساس تعلق و ارتباط ساکنان با تاریخ و فرهنگ خود را تقویت می‌نمایند. فرایند تحلیل داده‌ها، به‌ویژه کدگذاری باز، شواهدی از این ارتباط عمیق میان تزیینات و هویت فرهنگی ارائه داد که در طراحی‌های معاصر قابل بهره‌برداری است. در این تحقیق، ارتباط تنگاتنگ بین تزیینات و عملکرد فضا به‌ویژه در طراحی‌های متقارن و هماهنگ آشکار شد. در خانه‌های قاجاری تبریز، تزیینات نه تنها به‌عنوان یک عنصر تزئینی بلکه به‌عنوان ابزارهایی برای بهبود عملکرد فضاها و ارتقاء استفاده بهینه از محیط‌های داخلی به‌کار می‌رفته‌اند. این یافته‌ها تأکید بر آن دارند که در طراحی خانه‌های معاصر، باید توجه ویژه‌ای به این ابعاد از طراحی معماری صورت گیرد. در نهایت، تحقیق حاضر نشان داد که استفاده از آرایه‌ها و تزیینات خانه‌های قاجاری تبریز در طراحی خانه‌های معاصر می‌تواند به حفظ هویت فرهنگی و تاریخی در طراحی فضاهای مدرن کمک کند. به‌ویژه می‌توان از این عناصر برای ایجاد فضاهای فرهنگی و معنوی در خانه‌های امروزی استفاده کرد که هم در سطح عملکردی و هم در سطح زیبایی‌شناسی کارکرد داشته باشند. نتایج این تحقیق

همراستا با نتایج تحقیقات پیشین، مانند تحقیق سهرابی جهرمی و همکاران (۱۴۰۲)، ذاکرزاده و قربانی‌نیا (۱۴۰۰)، و جلالی میلانی و همکاران (۱۳۹۹) است که به تحلیل تزیینات و آرایه‌های معماری خانه‌های قاجاری پرداخته‌اند. نتایج تحقیق حاضر نشان می‌دهد که تزیینات و آرایه‌های به کار رفته در خانه‌های قاجاری تبریز مانند گچ‌بری‌ها، آینه‌کاری‌ها، کاشی‌کاری‌ها، و ارس‌ها نه تنها ویژگی‌های زیبایی‌شناسی دارند، بلکه در شکل‌دهی به هویت فرهنگی و معنوی خانه‌ها نقش مهمی ایفا می‌کنند. این تزیینات می‌توانند در آموزش طراحی معاصر، به عنوان منابع الهام‌بخش برای خلق فضاهایی با هویت ایرانی و زیباشناسی غنی به کار روند. همچنین، نتایج تحقیقاتی مانند تحقیق سهرابی جهرمی و همکاران (۱۴۰۲) نشان می‌دهد که ارس‌ها و دیگر تزیینات در دوران قاجار به پنجره‌ها و طرح‌های ساده‌تر تبدیل شده‌اند که در تحلیل و استفاده در طراحی‌های معاصر، می‌توان به استفاده از تکنیک‌های مختلف ساخت و ترکیب‌بندی توجه داشت. تحقیق ذاکرزاده و قربانی‌نیا (۱۴۰۰) نیز تأکید می‌کند که اصالت تزیینات نقش کلیدی در افزایش ارزش فرهنگی و تاریخی مکان‌ها دارد که می‌تواند در طراحی‌های معاصر به طور مؤثر استفاده شود. در نهایت، نتایج تحقیق حاضر نیز همراستا با سایر تحقیقات نشان می‌دهد که تزیینات و آرایه‌های خانه‌های قاجاری تبریز نه تنها می‌توانند به حفظ هویت فرهنگی و تاریخی کمک کنند، بلکه در طراحی خانه‌های امروزی نیز می‌توانند به عنوان الگویی برای خلق فضاهایی با ارزش‌های فرهنگی و زیبایی‌شناسی غنی عمل کنند. با توجه به یافته‌های تحقیق پیشنهادات زیر را می‌توان ارائه داد:

- استفاده از تزیینات و آرایه‌ها در طراحی‌های معاصر: طراحی خانه‌های معاصر می‌تواند از عناصر طراحی خانه‌های قاجاری تبریز مانند گچ‌بری، آینه‌کاری و منبت‌کاری برای حفظ هویت تاریخی و تقویت حس مکان استفاده کند. این تزیینات می‌توانند در فضاهای عمومی و خصوصی خانه‌ها به طور هماهنگ به کار روند تا علاوه بر افزایش زیبایی، عملکرد فضاهای را نیز بهبود دهند.
- توجه به هماهنگی بین تزیینات و عملکرد فضا: در طراحی خانه‌های معاصر، باید توجه ویژه‌ای به هماهنگی میان تزیینات و عملکرد فضاها داشت. این تحقیق نشان داد که در خانه‌های قاجاری تبریز، تزیینات به طور همزمان با استفاده بهینه از فضاها ترکیب شده‌اند. پیشنهاد می‌شود که در طراحی‌های معاصر، تزیینات با عملکرد فضاها به طور یکپارچه در نظر گرفته شوند.
- ترویج و آموزش مفاهیم تاریخی در طراحی‌های معاصر: به منظور ایجاد طراحی‌های معاصر با هویت فرهنگی، آموزش‌های معماری باید به گونه‌ای باشند که طراحان و معماران امروزی با تزیینات و آرایه‌های معماری تاریخی مانند آنچه در خانه‌های قاجاری تبریز مشاهده می‌شود، آشنا شوند و آن‌ها را به طور مؤثر در طراحی‌های خود به کار گیرند.
- توجه به بهینه‌سازی فضای داخلی در طراحی خانه‌های معاصر: یکی از ویژگی‌های برجسته خانه‌های قاجاری تبریز، بهینه‌سازی فضای داخلی به وسیله استفاده از تزیینات و آرایه‌هاست. پیشنهاد می‌شود که در طراحی‌های معاصر، از این ویژگی‌ها الهام گرفته شود و فضاهای داخلی به طور بهینه طراحی شوند تا کاربری آن‌ها افزایش یابد و در عین حال، زیبایی‌شناسی نیز حفظ شود.

در مجموع، این تحقیق نشان داد که تزیینات و آرایه‌های خانه‌های قاجاری تبریز نه تنها از نظر زیبایی‌شناسی بلکه از نظر عملکردی و کارکردی نیز اهمیت زیادی دارند و می‌توانند الگوهای مؤثری برای طراحی خانه‌های معاصر باشند.

۶. منابع

۱. بالالی اسکویی، آریتا، فرجیان، افسانه و جمالی، یحیی. (۱۴۰۲). نسبت فرم و هندسه تزئینات آجری جداره‌های حیاط اندرونی خانه‌های نیمه دوم حکومت قاجار در تبریز با وضعیت معیشتی مالکین. جامعه‌شناسی فرهنگ و هنر، ۵(۳)، ۳۴-۶۱.
۲. بلیان اصل، لیدا، کفاشیان، زهرا، اقبالی، مولود و هاشمی، میرداود. (۱۳۹۸). بررسی تأثیر عکس، تمبر و کارت‌پستال بر دیوارنگاری‌های خانه‌های قاجار تبریز (مطالعه موردی: خانه حریری تبریز). فصلنامه علمی مطالعات فرهنگ - ارتباطات، ۲۰(۴۶)، ۸۹-۱۱۲.
۳. پور مختار، سارا، پاکدل فرد، محمدرضا و ستاری ساربانقلی، حسن. (۱۴۰۲). بازخوانی شاخصه‌های کهن‌الگویی معماری خانه‌های قاجار محله نویر تبریز. باغ نظر، ۲۰(۱۱۹)، ۲۳-۳۸.
۴. جلالی میلانی، سمیه، بی‌تی، حامد، وندشعاری، علب، و نژادابراهیمی، احد. (۱۳۹۹). فهم افکار و ذهنیات دخیل در شکل‌گیری جزئیات و آرایه‌های نمای خانه‌های قاجاری (بررسی موردی نمای خانه سرخ‌های). فرهنگ معماری و شهرسازی اسلامی، ۷، ۱۸۲-۱۶۵.
۵. چالشگر، پگاه، خاکپور، مژگان و اصغرزاده، علی. (۱۴۰۲). تحلیل تأثیرات توسعه معماری سنتی و غرب در تزئینات معماری خانه‌های قاجاری، مورد مطالعاتی: شهر کرمانشاه در منطقه غرب ایران. معماری و شهرسازی آرمان شهر، ۱۶(۴۳)، ۱۳۳-۱۵۱.
۶. چالشگر، پگاه، خاکپور، مژگان و اصغرزاده، علی. (۱۴۰۰). ارزیابی توسعه معماری و شهرسازی مدرن در معماری خانه‌های قاجار (مورد شناسی: شهر کرمانشاه در منطقه غرب ایران). جغرافیا و آمایش شهری منطقه‌ای، ۱۱(۴۰)، ۸۳-۱۰۸.
۷. ذاکرزاده امیرحسین و قربانی نیا انیسه. (۱۴۰۰). بررسی ابعاد اصالت تزئینات به کار رفته در خانه‌های قاجاری و بررسی تأثیر آن بر ارزش فرهنگی این مکان‌ها (نمونه موردی: خانه‌های امام‌جمعه، وثوق‌الدوله و مستوفی‌الممالک شهر تهران) فصلنامه علمی مطالعات میان فرهنگی، ۱۶(۴۸)، ۶۷-۹۴.
۸. رخشان، منوچهر، اکوان، محمد و شکری، محمد. (۱۴۰۲). تحلیل نقوش و تزئینات کتیبه‌های دوره قاجار در نشانه‌شناسی از منظر رولان بارت باتاکید بر مسجد سپهسالار و عمارت مسعودیه. مطالعات هنر اسلامی، ۲۰(۵۱)، ۱۹۸-۲۱۳.
۹. رستمی، رامین، سجاذزاده، حسن و حقیقی، سعید. (۱۴۰۳). تبیین مدل مفهومی آموزش معماری بر پایه شایستگی حرفه‌ای دانش‌آموختگان. صفا، ۳۴(۲)، ۲۳-۴۰.
۱۰. زینالی عظیم، علی، فدائی حقی، مهری، علیرزاده، امین، جدیری عباسی، محمد، فتحی پور، رضا و شریفی، محمدعلی. (۱۴۰۳). سنجش عوامل موثر در عدم توسعه شهر هوشمند پایدار تبریز. فصلنامه علوم محیطی، ۲۲(۳)، ۴۲۷-۴۴۶.
۱۱. زینالی عظیم، علی، توکلی مقدم زیبا. (۱۴۰۳). واکاوی بر گونه‌شناسی ساختار معماری مساجد ایرانی در دوره معاصر (مورد مطالعه مساجد شهرهای سنجند و اصفهان). مطالعات سیاسی-اجتماعی تاریخ و فرهنگ ایران، ۳(۳)، ۲۶۷-۲۸۶.
۱۲. سلیمی، اسماعیل و شیخی ملاشاهی، مبارکه. (۱۴۰۲). مطالعه و تحلیل تزئینات معماری مسکونی دوره قاجار و پهلوی شهرستان بوکان. نگارینه هنر اسلامی، ۱۰(۲۵)، ۵۴-۸۲.
۱۳. سهرابی چهرمی، امین، ملک نیلوفر، علی‌آبادی، محمد، تقوی‌نژاد، بهاره. (۱۴۰۲). مطالعه تطبیقی آرایه‌های معماری فضای میانسرای خانه‌های اواخر دوره قاجار (۱۳۰۴-۱۲۶۰ ه.ش) و پهلوی اول شیراز. نشریه علمی مطالعات تطبیقی هنر، ۱۳(۲۶)، ۱۷-۱۰.
۱۴. فرجی سنبل، ولیزاده نیما، سینگری مریم، بلیان لیلا. (۱۴۰۲). تحلیل زبان الگوی خانه‌های قاجار تبریز بر اساس نظریه کریستوفر الکساندر (بررسی نمونه‌های موردی: خانه‌های امیر نظام گروسی، ختایی و علی مسیو). نشریه علمی مرمت و معماری ایران، ۱۳ (۳۶): ۳۵-۵۴.
۱۵. شیرین دل فاطمه، نژاد ابراهیمی احد. (۱۴۰۳). تبیین مؤلفه‌های کالبدی نما در خانه‌های تاریخی تبریز. مدیریت شهری و روستایی. ۲۳ (۷۴): ۶۸-۸۸.
۱۶. محمدیان، بهرام، اکبری نامدار، شبنم، ابراهیمی اصل، حسن و نجف قلی پور کلاتتری، نسیم. (۱۴۰۲). تأثیر عوامل موثر در گسست هویت مسکن معاصر شهر تبریز (مطالعه موردی محله ولیعصر). فصلنامه جغرافیا (برنامه ریزی منطقه‌ای)، ۱۳(ویژه‌نامه)، ۱۵۹-۱۷۰.
۱۷. محمدیان، فاطمه، شفیع زاده، اسداله و آذر، علی. (۱۴۰۱). تحلیل مؤلفه‌های زیبایی‌شناسی خانه‌های دوره قاجار در شهر تبریز. فصلنامه جغرافیا (برنامه ریزی منطقه‌ای)، ۱۲(۴۷)، ۲۱۸-۲۴۰.
۱۸. محمدیان، محمدرضا، جمالی، سیروس، طوفان، سحر و پاکدل فرد، محمد رضا. (۱۴۰۲). بازشناسی و تبیین ساختار طراحی Z محور در خانه‌های تاریخی ایران نمونه موردی: خانه‌های قاجار تبریز. مطالعات هنر اسلامی، ۲۰(۵۲)، ۷۶۳-۷۸۳.
۱۹. مدهوشیان نژاد محمد، حدادیان محمدعلی، رازانی مهدی. (۱۳۹۶). مطالعه تطبیقی دیوارنگاری در تالارهای شاه‌نشین خانه‌ی حریری تبریز و خانه‌ی قوام‌الدوله‌ی تهران. هنرهای صناعی اسلامی، ۲ (۱): ۳۶-۵۱.
۲۰. مطیعی، بابک، مهدیزاده سراج، فاطمه و میرزاعلی پور، فروغ. (۱۴۰۰). رهیافتی بر طراحی پویا و آفرینش آثار مفهومی (کنکاشی در درس مقدمات طراحی معماری ۲). نشریه علمی اندیشه معماری، ۵(۹)، ۲۱۵-۲۳۱.
۲۱. ملکی زاده بهنوش؛ سروش محمد مهدی، مولانایی صلاح‌الدین، فروتن منوچهر (۱۴۰۰). مطالعه تطبیقی خانه‌های سنتی کرمانشاه و سنجند در دوره قاجار و پهلوی، نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی ۱۳(۳)، ۹۴۶-۹۶۶.

۲۲. مولائی، اصغر. (۱۴۰۳). بازشناسی کوچه باغ ها، به عنوان فضاهای شهری هویت مند در تمدن ایرانی. فصلنامه اکولوژی انسانی، ۳(۸)، ۶۲۵-۶۴۰.
۲۳. منصوری، ساجده، ستوده، حسام الدین و تحویلدار، هوبه. (۱۴۰۲). مقایسه عملکرد سبک های یادگیری مختلف از تجربه مصادیق و پیشینه ها در آموزش طراحی معماری. نشریه هنرهای زیبا: معماری و شهرسازی، ۲۸(۱)، ۷۷-۸۶.
۲۴. منصوری، ساجده، ستوده، حسام الدین و تحویلدار، هوبه. (۱۴۰۳). تأثیر آموزش مُدرّسین به عنوان منبع توصیه بر عملکرد سبک های یادگیری در روش آموزش طراحی مبتنی بر پیشینه های معماری. فصلنامه اکولوژی انسانی، ۳(۹)، ۶۹۵-۷۰۷.
۲۵. نعمتی بابایلو، علی و علیپور، نیلوفر. (۱۴۰۱). مطالعه طرح و نقوش اُرسی های خانه های قاجاری تبریز در بستر تحولات معماری (نمونه موردی خانه های سلماسی، قدکی، مشروطه، حیدرزاده و امیرنظام). پژوهش های باستان شناسی ایران، ۱۲(۳۴)، ۳۳۱-۳۶۰.
26. Babazadeh Asbagh, N. (2022). Comparative analysis of Qajar historic houses in Tabriz, Isfahan, Yazd, and Kashan, regarding their architectural forms and elements. In *Proceedings of the 5th International Conference of Contemporary Affairs in Architecture and Urbanism (ICCAUA-2022)*, Alanya HEP University, Alanya, Turkey (p. 586). <https://doi.org/10.38027/ICCAUA2022EN0087>.
27. Bahadorani, M. (2023). A pathology study of Qajar-era houses in the city of Amol: Proposing solutions for restoring historical houses. 8th International Congress on Civil Engineering, Architecture and Urban Development, Tehran, Iran. <https://doi.org/106>.
28. Boudagh, M., & Ghaemmaghami, P. (2011). The typology of traditional houses in Tabriz. *Structural Repairs and Maintenance of Heritage Architecture XII*, 118, 87-96. <https://doi.org/10.2495/STR110081>.
29. Hatampour Ghiasi, Z. (2020). European architectural effects in Qajar architecture (19th century in Iran) (Unpublished master's thesis). Autonomous University of Barcelona, Department of Art and Musicology.
30. Sarrafzadeh, A., Sarrafzadeh, A., Didehban, M. & Vasigh, B. (2023), The classification study of Xowun patterns and their naming of Qajar houses in Dezful. *City Territ Archit* 10, 7. <https://doi.org/10.1186/s40410-022-00192-z>

